

Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı'na Yansımaları

Fadime Kavak

Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı
Bursa/Türkiye
fadimekavak@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8817-4771>

Öz: İfade biçimlerinden özel bir anlatım şekli kabul edilen edebî tasvir; duygusal bir manzarayı veya hayalî sahneyi canlandırmak olup, lafzın da bu işlemde araç olarak kullanılmasıdır. Edebî tasvirler duyguları ifade etmede, kastedilen mananın doğrudan ifade edilemediği durumlarda, gerçeklik intibai uyandırılmak istendiğinde, okuyucuya şiirsel ve etkileyici bir his vermede ya da insanlar üzerinde ikna edici ve inandırıcı tesir oluşturmada son derece etkilidir. Önceleri edebî metinlerde geçen tasvirler için, tavsif sözcüğü kullanılmıştır. Tavsiflerde her zaman bir tasvir ve resimleştirme söz konusu olmuş ancak, ıstılah olarak “tasvir” kelimesi kullanılmamıştır. Arap edebiyatında tasvir kelimesine dikkat çeken ilk kişinin Câhız olduğu kabul edilir. Çünkü O, “Şiir sanattır, bir ürün örneğidir ve tasvir biçimidir” der. Câhız’dan sonra gelen Kudâme b. Ca’fer de Yunan felsefesinin etkisiyle “sûret” kelimesini şekil açısından ele alır ve şiirdeki edebî tasviri, hissedilebilen maddelerdeki şekle kıyas eder. Abdulkâhir el-Curcânî’ye göre de “tasvir” temsil ve kıyastır; görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, gözle görülebilecek şekilde ortaya konmasıdır. İşte bu makalede öncelikle edebî tasviri oluşturan “edeb” ve “tasvir” kavramları üzerinde durulmuş, daha sonra edebî tasvirin tanımı, çeşitleri, işlevleri, Arap Edebiyatı’na yansımaları ve belagatle olan ilişkisi örneklerle detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, Belagat, Edeb, Tasvir, Edebî Tasvir.

Geliş Tarihi/Received Date: 24.02.2020

Kabul Tarihi/Accepted Date: 24.03.2020

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Kavak, Fadime. “Edebî Tasvir ve Arap Edebiyatı’na Yansımaları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2020), 189-228.

Literary Description and Its Reflections On Arabic Literature

Abstract: A literary description that is accepted as a special form of expression from the forms of expression is to revive an emotional scene or imaginary scene, and the phrase is also used as a tool in this process. Literary descriptions are extremely effective in expressing emotions, in cases where the meaning meant cannot be expressed directly, when the sense of reality is desired to be evoked, giving the reader a poetic and expressive feeling or creating convincing and convincing influence on people. In the past for descriptions in literary texts, the word “tavsîf” was used. There is always a description and illustration in the tavsîf, but the word “description” was not used as a technical term. It is accepted that the first person who draws attention to the word “description” in Arabic literature is al-Jâhiz. Because He says “Poetry is art, an example of a product, and a form of description.” Qudâma b. Ja’far takes the word “sûrat” in terms of shape with the effect of the Greek philosophy and compares the literary description in poetry to the shape in tangible items. According to Abdülqâhir al-Jurcânî, “description” is tamthîl (simile) and kiyâs (analogy); it is the visualization of things that cannot be seen, abstract meanings, in a visible way. In this article, firstly, the concepts of “literature” and “description”, which constitute the concept of literary description, are studied, and then, the definition of “literary description”, its types, functions, reflections on Arabic Literature and its relation with eloquence are tried to be explained with examples.

Keywords: Arabic Literature, Rhetoric, Literature, Description, Literary Description.

Özet

Edebi ve tasvir kavramlarından oluşan edebî tasvir, duygusal bir manzarayı veya hayâlî bir sahneyi canlandırmak olup, lâfzî da bu işlemde araç olarak kullanılmaktadır. Renk, vurgu ve çerçeve de resmi şekillendirip güçlendirmede oldukça önemlidir.

Edebi tasvirler duyguları ifade etmede, kastedilen mananın doğrudan ifade edilemediği durumlarda, gerçeklik intibai uyandırılmak istendiğinde, okuyucuya şiirsel ve etkileyici bir his vermede ya da insanlar üzerinde ikna edici ve inandırıcı tesir oluşturmada son derece etkilidir.

Geçmişte yalnızca belâgatle sınırlı olan edebî tasvir; modern dönemde sembolik, ilham verici, efsanevî, psikolojik vb. durumları da içeren bir nitelik taşımaktadır. Bu yüzden edebî tasviri sembolik, açıklayıcı, duygusal-duygusal tasvirler ve kişilik tasviri gibi sınıflandırmak mümkündür.

Sembolik tasvirlerde önemli olan, peş peşe gelen canlandırmalardır. Canlandırmaya yardımcı olan unsurların en önemlisi de, duygu alışveriştir. Duygu alışverişi ise, tasavvur edilebilmesi mümkün olan her şeyin, zihinde canlandırılabilen diğer şeylerle tanımlanmasıdır.

İnsanın genel durumunu ifade eden ve insanı en çok etkileyen tasvirler, beş duyu (görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma) yoluyla yapılan duygusal tasvirlerdir.

Kişilik tasvirinde ise, tasvir eden kişinin olabildiğince objektif olması ve bir insanın hem fizikî hem de ruhî niteliklerini tasvir etmesi gerekir. Amaç, anlatılmak istenen kişinin zihinde canlandırılmasıdır ki, bu canlandırma, o kimsenin başkalarından farklı olan çizgilerini bulup ortaya koymakla gerçekleşir.

Edebî tasvirin yapıldığı bir yazıda muvaffak olabilmek için öncelikle iyi bir bakış açısına ve dikkat derecesine sahip olmak gerekmektedir. Daha sonra da anlatımda seçici davranılmalıdır. Çünkü hiçbir tasvirde müşahede edilen her şeye ve konu ile alakalı olmayan durumlara yer verilmez. Ancak tasvir yaparken seçici olmanın yanı sıra anlatım düzeni de önemlidir. Çünkü tasvir edilecek şey her ne olursa olsun, okuyucunun zihninde görünür hale getirilebilmesi için belirli bir izlenimin çevresinde yoğunlaştırılmalı, bunun için de ayrıntıların tümü, bu izlenimi yansıtacak doğrultuda seçilmeli ve düzenlenmelidir.

Önceleri Araplar “istiâre” kelimesini, şimdiki “tasvir” kelimesinin ifade ettiği bazı anlamlarda kullanmışlardır. İstiârenin kavramsal içeriği; teşbih, kinâye ve mecâz içeren bazı lafızları da kapsayacak şekilde geniş tutulabilir. Tasvir de zaten ibare ya da üslubu içerir. Böylece istiârenin kavramsal içeriğiyle tasvirin ihtiva ettiği hususlar arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Eskiler edebî metinlerde geçen sözlü tasvirler için, tavsif sözcüğünü kullanmayı uygun görmüşlerdir. Tavsif; bir şeyi, göz önüne getirerek somutlaştıracak şekilde bir takım ifadelerle tarif etmektir. Tavsiflerde her zaman bir tasvir ve resimleştirme söz konusu olmuş ancak, ıstılah olarak “tasvir” kelimesi kullanılmamıştır. Bu kelimenin mazisi fazla gerilere gitmemektedir. Bu konuda kesin bir hükme varılamamakla birlikte, bu terimin XIX. asırdan itibaren kullanılmaya başladığı söylenebilir. Nitekim Arap şiirini mevzularına göre tasnif edenlerden Kudâme b. Ca’fer, Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Reşîk gibi eleştirmenler tasvirî şiirleri “vasf” yoluyla söylenen şiirler diye tasnif etmişlerdir.

Edebiyatta “tasvir” kelimesine dikkat çeken ilk kişinin Câhız olduğu kabul edilir. Çünkü O, “Şiir sanattır, bir ürün örneğidir ve tasvir biçimidir” der. Câhız’dan sonra gelen Kudâme b. Ca’fer de Yunan felsefesinin etkisiyle “sûret” kelimesini şekil açısından ele alır ve şiirdeki edebî tasviri, hissedilebilen maddelerdeki şekle kıyas eder. Abdulkâhîr el-Curcânî’ye göre de “tasvir” temsil ve kıyastır; görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, gözle görülebilecek şekilde ortaya konmasıdır.

Zemahşerî de tasvir konusunda Curcânî’yi izlemiş; “tasvir, temsîl ve tahyîl” gibi ıstılahlar kullanmıştır. Ona göre bu ıstılahların hepsi, hissî olan sûretleri, akılla anlaşılabilir manalarla açıklar. Ayrıca Zemahşerî, Kur’ân’daki manaları ve dinî gerçekleri de tasvir ışığında açıklamıştır.

Cahiliye dönemi nesrinin ana unsurları duygu, düşünce ve tasvirdir. Duygu, edebî ürüne yön veren temel etken ve esastır. Düşünce, bu duyguyu somutlaştıran ve açık-

layan kalıptır. Düşüncenin sunulduğu dış çerçeve ise tasviridir. Bununla üslup kastedilir. Edebî bir metinde bu üç unsur bir arada bulunur ve bunlar arasında da bir uyum söz konusudur. Edebî metne değerini veren de bu hususlardır.

Cahiliye dönemindeki anlatı, genellikle kişisel his üzerinde döner; toplumsal hissi tasvir etmez. Çünkü o dönemlerde toplumsal hayatın öğretileri açık ve net değildir. Edebiyatçılar bu dönemdeki anlatıyı ikiye ayırmışlardır: Birincisi; Allah'ın yarattığı tabiat görüntülerinin vafı. İkincisi de; insanların yapmış olduğu eserlerin anlatılmasıdır.

Nesrin aksine hisleri harekete geçirmede, zihnî manaları canlandırmada daha etkili olan Cahiliye Şiiri'ndeki en önemli özellik "vasf"tır. Bu dönem şairleri tabiattaki hareketli veya hareketsiz her türlü unsuru ele almıştır. Özellikle deve ve atı tasvir etmişler; hoş manzaralara ve sahnelere de bütün yönleriyle en ince ayrıntısına kadar değinmişlerdir.

Cahiliye Şiiri'nin en iyi örnekleri Muallakalardır. Muallaka şiirlerindeki canlı tasvirler, doğru müşâhedeler ve Arabistan çölünde açıkça kendini gösteren tabiata olan derin sevgi hissi, bu şiirlere dünya edebiyatının en güzel parçaları arasında kabul edilmiş olma hakkını kazandırmıştır. Muallakalar'ın en uzun bölümü de tasvir kısmıdır. Burada şairin devesi veya atı, çöl hayvanları, çöldeki olaylar ve bedevilerin hayatından bazı sahneler anlatılır.

İslami dönem şiiri, Cahiliye Şiiri'nin bir yönünün uzantısı şeklindedir ve Cahiliye dönemindeki şiir kadar güzeldir. Kur'ân-ı Kerîm, bu dönem şiirine apaçık tesir etmiştir. Çünkü pek çok Kur'ân lafzı, beyitlerin çoğunu süslemiş ve İlâhî his, kasidelerin satır aralarını aydınlatmıştır. İslami dönem nesrinde de Kur'ân ve hadisten oldukça istifade edilmiştir. Allah, Peygamber, cennet, cehennem, namaz, vb. kelimeler edebiyata girmiş, bunlarla ilgili tasvirlerle yer verilmiştir.

Summary

The literary description consisting of the concepts of literature and description is to revive an emotional landscape or an imaginary scene, and to use the word as a tool in this process. Color, accent and frame are also very important in shaping and strengthening the picture.

Literary descriptions are extremely effective in expressing emotions, in cases where the meaning meant cannot be expressed directly, when the sense of reality is desired to be evoked, giving the reader a poetic and expressive feeling or creating convincing and convincing influence on people.

Literary description limited only by rhetoric in the past; includes symbolic, inspiring, legendary, psychological situations, etc. in the modern period. Therefore, it is possible to classify literary description as symbolic, descriptive, sensory-emotional descriptions and personality description.

What is important in symbolic descriptions are successive animations. The most important factor that helps revitalization is emotion exchange. The exchange of emotion is the definition of everything that can be imagined by other things that can be envisioned in the mind.

Descriptions that express the general condition of the human and affect the person the most are the sensory depictions made through the five senses (seeing, hearing, smelling, touching and tasting).

In personality description, the person who depicts should be as objective as possible and depict both a person's physical and spiritual qualities. The aim is to envision anyone in the mind that is meant to be explained, which is done by finding and revealing the lines of that person that are different from others.

In order to achieve success in an article in which literary description is made, it is necessary to have a good perspective and a degree of attention. Then, the narrative should be treated selectively. Because, in any description, everything that is observed and situations that are not related to the subject are not included. However, as well as being selective while describing, narrative order is also important. Because whatever is to be portrayed, it should be concentrated around a certain impression so that it can be made visible in the reader's mind, so all of the details must be selected and edited to reflect that impression.

At first, the Arabs used the word *isti'âra* (allegory) in some meanings expressed by the current word "description". Conceptual content of the *isti'âra*; It may be broadly encompassed, including some phrases containing *tashbeh*, *kinâya* (metonymy) and *majâz* (metaphor). The description already contains phrases or styles. Thus, it can be mentioned that there is a close relationship between the conceptual content of the *isti'âra* and the issues contained in the description.

The ancients found it appropriate to use the word "tavsîf" for verbal descriptions in literary texts. *Tavsîf* is to describe something in a number of expressions in a way that makes it concrete. There is always a description and illustration in the *tavsîf*, but the word "description" was not used as a technical term. The past of this word does not go too far. Although there is no definite conclusion about this subject, It can be said that it started to be used since XIX. century. As a matter of fact, those who classify Arab poetry according to their subjects such as Qudâma b. Ja'far, Abû Hilâl al-'Askerî and Ibn Reshîk classified the depiction poems as poems spoken by "vasf".

It is accepted that the first person who draws attention to the word "description" in literature is al-Jâhiz. Because He says "Poetry is art, an example of a product, and a form of description." Qudâma b. Ja'far takes the word "sûrat" in terms of shape with the effect of the Greek philosophy and compares the literary description in poetry to the shape in tangible items. According to Abdulqâhir al-Jurcânî, "description" is *tamthîl* (simile) and *kiyâs* (analogy); it is the visualization of things that cannot be seen, abstract meanings, in a visible way.

al-Zamakhsharî followed al-Jurcânî about the description; He used technical terms such as “description, tamthîl (simile) and tahyîl (imagine).” According to him, all of these technical terms explain the emotional images in intelligible meaning. In addition, al-Zamakhsharî explained the meanings and religious facts in the Qur’ân in the light of description.

The main elements of the prose of the Jâhiliyyah Period are emotion, thought and description. Emotion is the main factor and principle that directs the literary product. Thought is the pattern that embodies and explains this emotion. The outer framework in which thought is presented is description. By this is meant style. These three elements coexist in a literary text and there is also a harmony between them. It is these issues that give value to the literary text.

The narrative in the Jâhiliyyah Period usually revolves around personal feeling; it does not depict the social feeling. Because the teachings of social life were not clear at that time. The literaturists divided the narrative in this period into two: First; The quality of nature images created by God. Secondly; telling people’s works.

Contrary to prose, the most important feature in Jâhiliyyah Poetry, which is more effective than prose in stimulating emotions and reviving mental meanings, is “vasf”. In this period, poets dealt with all kinds of moving or inactive elements in nature. They especially depicted camels and horses; They also touched on the beautiful views and scenes in all aspects to the finest detail.

The best examples of Jâhiliyyah Poetry are Mu’allaqât. In fact, the vivid descriptions in his poems, the correct observations and the deep feeling of love for the nature clearly manifested in the desert of Arabia gave these poems the right to be accepted among the most beautiful pieces of world literature. The longest part of Mu’allaqât is the description. Here are some scenes from the poet’s camel or horse, desert animals, events in the desert, and the life of the Bedouins.

Islamic poetry is an extension of one aspect of Jâhiliyyah Poetry and is as beautiful as poetry in Jâhiliyyah. The Qur’ân had a clear influence on the poetry of this period. Because many words of the Qur’ân adorned most of the couplets and the divine feeling illuminated the lines between the odes. In the prose of the Islamic period, the Qur’ân and the hadith have been used quite a lot. God, the Prophet, heaven, hell, prayer, etc. words entered in literature, and descriptions about them are included.

Giriş

İnsanoğlu çok eski çağlardan beri duygu ve düşüncelerini tasvir yoluyla anlata gelmiştir. Mağara devrindeki insanların kayalar üzerine resmettiği birçok tasvir bunu bize açıkça göstermektedir. Bu tasvirlerin bugünkü alfabenin ve hiyeroglifin ibtidâî biçimi olan resim-yazılarını oluşturduğu bilinmektedir. Yazıda kaydedilen bu ilerleme sözlü anlatımda da görülmüş, insanlar anlatmak istedikleri şeyi bir benzeri ile kıyaslayarak ifade etmeye çalışmışlardır. Önce teşbihin daha sonra da istiârenin temelini oluşturan bu kıyaslamalar zamanla estetik bir mükemmelliğe ulaşarak edebî tasvirleri oluşturmuştur.¹

Edebî tasvir kavramına geçmeden önce, onu oluşturan “*edeb*” ve “*tasvir*” kelimeleri üzerinde durmak bu kavramın daha iyi anlaşılması için yararlı olacaktır.

1. Edep Kavramı

Sözlüklerde “*edeb*” kelimesine karşılık olarak gösterilen başlıca anlamlar şunlardır:

1. “*Edeb*” kelimesinin asıl manası, “*davet, yemeğe davet etmek*”tir. “*Davet ettim*” anlamında (أَدْبْتُ الْقَوْمَ) denirken, “*davet yemeği*” için de “*me’dube*” (مَأْدُبَةٌ) kelimesi kullanılmaktadır. Bu sözcük, Kûfeli muhaddislerden olan Ca’fer b. Avn tarafından (ö. 207/823) rivâyet edilen bir hadiste şu şekilde geçmektedir:² إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ مَأْدُبَةٌ اللَّهِ فَتَعَلَّمُوا (من مَأْدِيَّتِهِ)³ “Şüphesiz bu Kur’ân, Allah’ın yeryüzündeki davet (yemek)idir. Bu yüzden onun davet (yemek)inden ilim öğrenin.”

“*Davet*” anlamından, “*güzel ahlâka davet*” anlamı da çıkarılmıştır. “*Onu, güzel ahlâka çağırdım*” manasında (أَدْبْتُ الطَّالِبَ إِلَى الْحُلُقَى) denilir.⁴

2. Edeb, “*güzel davranış*” manasına da gelir. Nitekim bir hadiste Kur’ân için “*Allah’ın edebi*” ifadesi kullanılmıştır.⁵ Görüldüğü üzere hadis kaynaklarında “*edeb*”, yararlı bilgileri ve alışkanlık haline gelen davranışları ifade ederken; Kur’ân-ı Kerim’in de bu bilgi ve davranışları sergilemekte olan ilâhî bir edeb kaynağı olduğu görülmektedir.⁶

¹ Ahmet Atilla Şentürk, *16. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler* (İstanbul: y.y., 2002), 22.

² Mustafa Çağrırcı, “Edep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/412.

³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen*, thk. Fevâz Ahmed (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407), “Fedâilu’l-Kur’ân”, 1 (No. 3358).

⁴ İn’âm el-Cundî, *er-Râid fi’l-edebi’l-Arabî* (Beyrût: Dâru’r-Râidi’l-Arabî, 1986), 35.

⁵ Dârimî, “Fedâilu’l-Kur’ân”, 1 (No. 3364).

⁶ Çağrırcı, “Edep”, 10/412.

Hatip olan ve ahbâr ravisi olarak bilinen Şebîb b. Şeybe (ö. 170/786); “Edebi isteyin. Çünkü edeb mertliğin göstergesi, aklın kemâli, gurbette dost ve meclislerde yakınlık vesilesidir” demiştir.⁷ Belagatiyle meşhur hatiplerden Hâlid b. Safvân (ö.135/752) da oğluna; “Evlâdım! Edeb; sultanların letâfeti, kalabalığın eşyalarıdır. İnsanlar bu ikisi arasındadır. Sen de edebi öğren ki, istediğin makama erişebileşin” demiştir. Abbasi halifesi olup, şair ve edip olarak da bilinen İbnü'l-Mu'tez (ö. 296/908) de “Edeb aklın resmidir. Aklının resmini istediğin şekilde güzelleştir” diyerek edebın önemine vurgu yapmıştır.⁸ Bu ifadeden anlaşıldığına göre edeb, “güzelleştirmek” anlamını da ihtiva etmektedir. Bu güzelleştirme, davranışlarda olursa buna “güzel ahlâk” denilir. Edeb aynı zamanda lisanı da güzelleştirir.⁹

3. Cahiliye döneminde “ahlâkî kural, güzel ahlâk, üstün muamele” anlamlarında kullanılan “*edeb*” kelimesi; İslam Medeniyeti'nin ilk dönemlerinden itibaren “*eğitim*” manasında kullanılmış, bu anlama gelmesinde Peygamber Efendimizin (أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي) “*Rabbim beni eğitti ve eğitimimi en güzel şekilde yaptı*”¹⁰ hadisi etkili olmuştur. Kelime, İslâmiyet'in ortaya çıkmasından Emeviler döneminin sonuna kadar bu anlamını korumuştur. Emevî Devleti'nin yıkılmasına yakın yıllarda, halife çocuklarının eğitimi için seçilen kimselere *müeddib* denilmiş, bu gelenek daha sonra ilk Abbasî halifeleriyle onların vezirlerine de geçmiştir. Bu kimseler halife ve vezir çocuklarına şiir, tarih ve dinî bilgiler öğretmişlerdir. “*Edeb*” kelimesi Abbasiler döneminde ise, bazen insanî bilgilerin tümünü, bazen de herhangi bir sanat ya da eserde bulunması gereken metodu ifade eden bir anlamda “*Edebu'l-Kâtib*” (أَدَّبُ الْكَاتِبِ), “*Edebu'l-Mucâlese*” (أَدَّبُ الْمُجَالَسَةِ), “*Edebu'l-Kesb*” (أَدَّبُ الْكَسْبِ) gibi ibarelerle kullanılmıştır.

Hicrî üçüncü asrın başından itibaren Bağdat'daki bazı kimselerce “*edeb*” kelimesinin, “*dostları razı eden ahlâkın ortaya çıkması*”, “*durum*”, “*şıklık*”, “*yeme-içme*”, “*tatlı söz*”, “*fesâhat*”, “*beyitlerin ezberlenmesi*” vs. gibi manalara geldiği söylenmiş¹¹ daha sonra ise dil ilimlerine özgü anlamla sınırlandırılmıştır. Günümüzde de bu kelime ile

⁷ Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.) 1/352.

⁸ Butrus el-Bustânî, *Cevâhiru'l-edeb*, thk. Selîm İbrâhîm Sâdır (Beyrût: Mektebetu Sâdır, 1931), 3/16.

⁹ İbrahim Bayraktar, *Edebi ve İlmî Açıldan Hadis* (İzmir: Işık Yay., 1993), 19.

¹⁰ Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-İlbâs ammâ İštehera mine'l-ehâdis âlâ elsineti'n-nâs* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, h. 1351), 70.

¹¹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-Arabî el-edebu'l-kadîm* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1986), 13-14; Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-Arab* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 23-24; Nuri Akbayar, vd., “*Edeb*”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, ts.), 2/430; Ahmed Bedevî Ahmed, *Üsüsü'n-nakdi'l-edebi inde'l-Arab* (Mısır: Dâru Nahdati, 1979), 13-18; Yusuf Akçay, *Dil Atlası* (İstanbul: Kaknüs Yay., 2005), 106.

-Emeviler döneminde olduğu gibi- *şiir*, *nesir* ve bu ikisi ile bağlantılı olan *ahbâr* kast edilmektedir.”¹²

Terimin karakter disiplini, takdire şayan hareketler, toplumdaki çeşitli kesimlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde takınmaları gereken ahlâkî davranış biçimleri için kullanılmaya başlanmasında Hint, Grek ve özellikle İran gibi İslam dışı kültürlerden nakledilen bilgilerin önemli ölçüde tesiri olmuştur. Nitekim İran asıllı edip ve kâtip İbnü'l-Mukaffa'nın (ö.142/759) “*el-Edebu'l-Kebîr*” (الأدب الكبير) ile “*el-Edebu's-Sagîr*” (الأدب الصغير) isimli eserleri, İslam Kültür Tarihi'nde “*edeb*” başlığı altında kaleme alınan ilk telifler olup, iyi bir ahlâk eğitimi hedefleyen bilgiler içerir.¹³

4. Edeb; terzilik, marangozluk vb. mesleklerdeki yaratıcılık (meleke) gibi insanın iç dünyasında bulunan köklü bir yetenek olarak da ifade edilmiştir.¹⁴ Daha sonra bu mana genişletilerek “*nazım ve nesirdeki güzel söz*”, “*nefis eğitimi*”, “*şiir, hikâye, ahbâr ve ensâbı öğretme*” manalarında kullanılmıştır. Filoloji konuları önceleri “*edeb*” adı altında bir araya getirilirken, daha sonra her birinin gelişmesiyle birlikte birbirinden bağımsız hale gelmişlerdir.¹⁵

İstılahtaki manasına gelince; edeb, ister nazım ister nesir olsun nakledilen her türlü bilgiyi kapsar. Ancak bu tarife, ilmî olan nesir, sarf ve nahvi içine alan nazım da girer. Bundan dolayı bazıları daha da ileri giderek edebin, edebî olan nazım veya nesirden her şeyi içine aldığını söylemişlerdir.¹⁶

O halde “*edeb*” kelimesini şu şekilde tanımlayabiliriz: “*Edeb, söz ve yazı ile ifade edilen insanî bir tecrübedir. Bu ise, ifade etme şekillerine uymak, lafızları güzel seçmek, harflerin*

¹² Muhammed Süleymân Abdullah el-Eşkar, *Mu'cemu ulûmi'l-lugati'l-Arabiyye* (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 21-22; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu mustalahâti'n-nakdi'l-Arabiyyi'l-kadîm* (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 2001), 55; el-Cundî, *er-Râid fi'l-edebi'l-Arabî*, 1/35.

¹³ Çağrıci, “Edep”, 10/413.

¹⁴ Umar Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984), 1/42; Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed et-Tehânevî, *Keşşafu istilâhâti'l-funûn*, nşr. Muhammed Ali Beydâvî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/71.

¹⁵ Muhammed Vâdi' Reşid el-Hasenî en-Nedvî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 2002), 63-64; Huseyn Muhammed Nassâr vd., *el-Mevsû'atu'l-Arabiyyetu'l-müyessera* (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 2001), 98; er-Râfi'î, 1/23-24; Umar Ferrûh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 1,42; Tâhâ Huseyn, *Min târihi'l-edebi'l-Arabî*, (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1991), 26; Akbayar, “Edeb”, 2/429; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru's-Sâdir, ts.), 1/206-207; Muhammed Murtadâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs* (Beyrût: Dâru's-Sâdir, 1306), 144; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Fârâbî el-Cevherî, *es-Sihâh tâcu'l-luga ve shâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulgâfir Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990, 1/86; Hasen Sa'îd el-Kermî, *el-Hâdî ilâ lugati'l-Arab* (Beyrût: Dâru Lübnân, 1992), 1/48-49; et-Tehânevî, *Keşşafu istilâhâti'l-funûn* 1/71; Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon* (Beyrût: Mektebetü Lübnân, 1997), 1/34-35.

¹⁶ el-Cundî, *er-Râid fi'l-edebi'l-Arabî*, 1/36.

nağmesine, cümlelerin ve kelimelerin konuyla olan uyumuna dikkat etmek, hayal unsurunu zorunlu ve ifadeyi tamamlayan bir unsur olarak kullanmak şartıyla gerçekleşir".¹⁷

"Edeb" görünüşte his (duygu), hayal, düşünce ve lâfzî tasvirlerle dayanır. Lâfzî tasvirler de "nazım" ve "nesir" olmak üzere iki türdür.¹⁸ Tasvir, kıssa, risale, hitabet, tarih, edebî tenkit ve gazetecilik (basın) nesrin; savaş, şarkı, his ve duygular, temsil ve hikmet de nazımın esin kaynağıdır.¹⁹

"Edeb" ile okuyucuların ve dinleyicilerin kalplerindeki hisleri harekete geçirme amaçlanır, bu yüzden de hayale dayanır. Tasvire dayalı dil; teşbih, mecâz, kinâye ve istiâre gibi unsurları içerir. Edip, sıradan bir kimsenin tasvir içermeyen sözlerinden değil, bilakis tasvire dayalı bir konuşmadan bahseder. Bu konuşma; içerdiği mana, durum, duygu ve hissediş itibarıyla oldukça farklıdır.²⁰

"Edeb", bazı gerçeklerden bahsederse de asıl gayesi bunları anlatmak değildir. O, hisleri, duyguları ve vicdanda olup bitenleri ele alır. Bu yüzden kişiseldir de; yani kişi, başkalarının hislerini, duygularını ve toplumdaki değerleri tasvir etme yönünden farklıdır.²¹

İtalyan oryantalist Nallino (1872–1938), "edeb" sözcüğünün kazandığı manalar için kronolojik bir sınır çizmeye gayret etmiştir. Buna göre kelime, Cahiliye çağından hicri 2. asra kadar "güzel ahlâk" ve "âdet"i ifade etmiş; hicri 3. asırda ilimlerin din ve âlet ilimleri şeklinde ayrılmasıyla sarf (morfoloji), nahiv (syntax), lugat ve beyan gibi unsurlardan meydana gelen "edeb" âlet ilimleri arasında kabul edilmiştir. "Edeb" in *litterature* (edebiyat) karşılığında kullanılması ise çok sonradır. Zira VI. asra kadar bu kelime Arapçayla ilgili ilimlere tahsis edilmiştir.²²

Kâtip Çelebi (1609–1657), "İlmü'l-edeb" başlığı altında; "Edeb, Arap dilinde söz ve yazı bakımından yanlış düşmekten sakınıp korunmağa yarayan ilimdir. Söz ve yazıda hata etmemek onun sayesinde mümkün olur" der. Daha sonra da "edeb" adı altında alınacak ilimlerin sayısı konusundaki ihtilaftan bahseder. "Edeb ilimleri" kimine göre sekiz, kimine

¹⁷ el-Cundî, *er-Râid fi'l-edebi'l-Arabî*; Huseyn Abdülkâdir, *Fennü'l-belâğa* (Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1984), 46–47.

¹⁸ en-Nedvî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 66–67; Cebbûr Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-edebî* (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1884), 2/316; Hasen Şâzelî Ferhûd, vd., *el-Edeb nusûsuhu ve târîhuh* (y.y: y.y., 1981), 6–7.

¹⁹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mûcez fi'l-edebi'l-Arabî ve târîhih* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1991) 14–15.

²⁰ Şevkî Dayf, *el-Bahsu'l-edebî* (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1972), 10.

²¹ Dayf, *el-Bahsu'l-edebî*, 11–13; Ahmed Muhammed Sakr, "Keyfe nedrusu'l-edeb", *Mecelletu'l-Ezher* 22/1 (1950), 288.

²² Akbayar, "Edeb" 2/430; Ignaz Goldziher, "Edeb", *MEB İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 4/105–106.

göre on iki, kimine göre ise on dört tanedir.²³ Bunlar; sarf, nahiv, dil, aruz, kafiye, şiir, ahhâr ve ensab'tır. Zemaşerî'ye (ö. 538/1143) göre ise; sarf, nahiv, dil, iştikak, meânî, beyan, bedî', aruz ve kafiye'dir.

Aslında genel anlamalı “*edeb*” ile ilmî manadaki “*edeb*”i birbirinden ayırmak gerekmektedir. İlim olarak *edeb*; dilin ve hitabın ıslahı, hatalardan korunması ve lafızların güzelleştirilmesidir.²⁴

Özetle, “*edeb*” terimi, “*gelenek, görenek, ahlâk*” gibi ilk manaları yanı sıra, İslam kültür tarihinin gelişimi sürecinde eğitim ve öğretim, ilmî araştırmalar, meslek ve sanatlar, tasavvuf, tarikat, ibadet, dua ve Kur'ân gibi dinî içerikli faaliyetler, giyim-kuşam, yeme-içme, her türlü sosyal davranış, hayatın birçok alanıyla ilgili bilgiler ve davranış şekilleri için de kullanılmıştır.

Edebiyat anlamında Arapça'da “*edeb*” olarak geçen bu kelime, Türkçe'de Tanzimat'tan sonra *Edebiyyât* olarak kullanılmaya başlamış ve yaygınlık kazanmıştır. Bu döneme kadar da “*sanayi-i ulviye, sanayi-i nefise, sanayi-i nâzike, fûnûn-ı bedî'a, belâgat, şiir ve inşâ*” gibi isimlerle anılmıştır. Bu bağlamda divan edebiyatı hemen hemen tamamen nazımdan ibaret olduğu için, bu konuda “*edeb*”den ziyade aynı manayı karşılayan *şiir* ve *inşâ* kelimeleri tercih edilmiştir.²⁵ Halk Edebiyatı ürünleri ise, medrese öğrenimi görmüş zümre tarafından hiçbir sûretle değerlendirilmediği için, böyle bir andlandırmanın dışında kalmıştır.²⁶

2. Tasvir Kavramı

Tasvir kelimesi; Arapça (صور) kökünden olup tef'îl vezninde mastardır. Çoğulu “*tasâvîr*” (تصاویر) şeklinde gelir. İsim olarak da “*sûret*” (صورة) kelimesi kullanılmaktadır. Arapça sözlüklere bakıldığında tasvirin “*teşkil* (düzene sokma, şekillendirme), *tekvîn* (oluşturmak, meydana getirmek), *tahyîl* (hayal ettirme), *tecsîm* (cisimleştirme), *tersîm* (resmetme), *tahtîl* (çizme), *terkîm* (noktalama, numaralama), *tenkîş* (işlemek, boyamak, süslemek), *tahlîk* (güzel şekil vermek), *takdîr* (değer tayin etmek), *temsîl* (benzetme, resimle ifade etme), *teşbîh* (benzetme) ve *tanzîr* (benzerlikler kurmak, karşılaştırma yapmak)”; sûret kelimesinin de, “*timsâl* (model), *şîbh* (benzer), *şekl* (dış görünüşü, yapı), *nev'* (tür), sıfat (nitelik), *heyet* (şekil, biçim), *vech* (dış görünüşü), *hakîkat*

²³ Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: y.y., 1941), 1/44-45; Mehmet Yalar, “Arap Edebiyatı Bağlamında Edebiyat Kavramına Analitik Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 17-18.

²⁴ Abdullah Avde, *Edebu'l-kelâm ve eseruhu fi binâi'l-alâkâti'l-insâniyye fi dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2005), 40.

²⁵ M. Orhan Okay, “Edebiyat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/395-397; Belkis Zircirkıran, *Metinlerle Edebiyat Bilgisi* (İzmir: İzmir Eğitim Enstitüsü Ders Kitapları Yayınları, ts.), 12.

²⁶ Zircirkıran, *Metinlerle Edebiyat Bilgisi*, 12.

(gerçek), *misâl* (örnek) ve *hayâl* (belli belirsiz görüntü, silüet)” gibi manalara geldiği görülür.²⁷

Dil alanındaki kullanımına gelince, “*tasvir*” şekillerin, şahısların ve nesnelere bir zemin üzerine kalem veya fırça ile resmedilmesidir. *Edebiyatta* ise; duyular yoluyla hissedilebilen şeyleri bize gösterebilecek yahut hissettirebilecek melekeye denir. Yani varlıkların durumları ve özelliklerinin; insan, çevre, doğa, olayın geçtiği iç ya da dış mekânların kelimelerle resmedilmesidir. Bu bir anlatım tekniği olarak sıkça başvurulan bir yöntemdir.²⁸ Özellikle hikâye ve roman türlerinde kişileri, yerleri, olayları, varlıkları daha iyi ve daha canlı olarak betimlemek amacıyla yer yer tasvirler yapılır. Tasvir etmek, bir şeyi benzerlerinden ayırt edebilecek nitelikleri ve özellikleri ortaya koymak demektir. Örneğin çam ağacını tasvir etmek, onun öteki ağaçlardan ayrılığını, başkalığını, daha doğrusu kendine özgülüğünü anlatmaktır.²⁹

Eski Yunanlılar tasviri “*koparılmış metin parçası*” anlamına gelen “*ekphrasis*” terimiyle karşılaşmışlardır. Şairler bilgilerini, dile olan hâkimiyetlerini, kelime hazinelerini, belagatteki ustalıklarını tasvirlerle ifade etme imkânı bulmuşlardır. Mesela, Homeros'un eserinde değerli nesnelere, işlemeli kalkanlar, oymalı savaş arabaları ve farklı süslemeler övülerek tasvir edilmiştir.³⁰

Türkçe'de “*tasvir*” kelimesinin karşılığı olarak, “*betim, betimleme*”, İngilizce'de ise “*description*” sözcükleri kullanılmaktadır. Bir nesnenin kendine has özelliklerini tam ve açık bir şekilde söz ya da yazı vasıtasıyla ifade etmek demektir.³¹ Okuyucu üzerinde oluşturulmak istenilen tesire göre hemen hemen her yazıda betimleyici anlatıma yer verilir. Öteki anlatım biçimlerini, özellikle de öykülemeyi destekler ve tek başına pek kullanılmaz. Ancak bir gazete makalesinde ya da fıkrada, bir deneme yazısında veya eleştiride tartışmacı ve açıklayıcı anlatıma göre betimleyici anlatımın yeri sınırlıdır.³²

²⁷ Ahmed Mustafa Ali el-Kudât, *eş-Şerî'atu'l-İslâmiyye ve'l-funûn* (Beyrût: Dâru'l-Cemîl, ts.), 42-44.

²⁸ Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *Nazariyyetu't-tasviri'l-fenni inde Seyyid Kutub* (Cidde: Dâru'l-Menâra, 1989), 88; Enise Kantemir, *Yazılı ve Sözlü anlatım* (Ankara: Sevinç Matb., 1972), 237; Ali İhsan Kolcu, *Öykü Sanatı* (Ankara: Salkım Söğüt Yay., 2005), 67; Şerif Aktaş - Osman Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım* (Ankara: Akçağ Yay., 2001), 89.

²⁹ Enver Nâci Gökşen, *Kompozisyon İlkeleri ve Antolojisi* (İstanbul: May Yay., 1969), 254; Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yay., 2004), 455; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Sözlü/Yazılı Kompozisyon Sanatı* (İstanbul: İnkılap Kitapevi, ts.), 269.

³⁰ Safiye Akdeniz, “Betimleyici Anlatım: Tasvirî ‘descriptif’ Metinler”, *ege-edebiyat.org* (Erişim 22 Ekim 2006).

³¹ Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri* (Ankara: Engin Yay., 1999), 70.

³² Emin Özdemir, *Sözlü Yazılı Anlatım Sanatı Kompozisyon* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1986), 186-193; Muhittin Bilgin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz* (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2002), 552; Ünsal Özünlü, *Edebiyatta Dil Kullanımları* (İstanbul: Multilingual, 2001), 183.

Üç türlü tasvir vardır: Birincisinde; edebiyatçı, bir kopyacı ressam edası takınarak kendisinden hiçbir çizgi ilave etmeden resmini yapar. İkincisinde; resmi olduğu gibi değil de, kendisinden birşeyler katarak icra eder. Üçüncüsünde de olduğu gibi tasvir etmek yerine, kendisinin iç ve dış dünyadaki etkilenmelerin de etkisiyle görmek istediği gibi gösterir.³³ Yani, objeleri tasvir ederken gördüğü sûreti bırakır, muhayyilesinde çizdiği nakışları kâğıt üzerine nakletmeye çalışır.³⁴

Bu taksime göre birinci tasvir hakiki (gerçek), ikincisi hakikatle hayalin birleşmiş hali, üçüncüsü ise büsbütün hayalidir. Hayali olanda gerçekçilik göz ardı edilmemelidir. Her insanın bakış açısının farklı oluşu, ayrıntılarda farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Ancak tasvir, konuyu karşıdaki kişiye anlatmak, onu en belirgin özellikleriyle canlandırmak demektir. Konuyu canlandırmak, onu etkisi unutulmayacak bir açıklığa kavuşturmakla mümkündür.³⁵

Tasvir, bir edebî tür olmasa da edebî türlerin ortaya çıkmasını sağlayan bir anlatım biçimidir. Nazım ve nesirde dört türlü (tasvir, tahkiye (hikâye), hitap, söyleşme) anlatım yolundan biri olan tasvir; olayların geçtiği yerleri, tabiatı, kişileri, hayvanları, eşyaları gözle görülebilecek bir duruma sokma gayesinden doğmuştur. Bu yüzden, hem iç hem de dış âlemdeki her nesnenin çizgi, ses, madde, yazı veya söz vasıtasıyla resmedilmesine tasvir denilmiştir. Kısacası tasvir, bir bakıma yazı ile resim yapmaktır. Musikide ses ve ahenkle, mimarlıkta taş ve madenle, ressamlıkta çizgi ve renkle, edebiyatta ise yazı ve söz vasıtası ile yapılır.³⁶ Bunun için somut benzetmelere, sıfatlara başvurmak, basmakalıp sözlerden kaçınarak canlı bir anlatıma yönelmek edebî tasviri icra etmede başarımızı artıracaktır.³⁷

İnsanların çevrelerine olan ilgi ve alakalarının artması, gezi ve seyahatlerin giderek önem kazanması, müşahede yeteneğinin gelişmesi neticesinde de tarih, roman, biyografi vb. birçok türde tasvire ait malzeme daha geniş ölçüde yer almaya başlamıştır.³⁸

18. yüzyıl sonlarından ve 19. yüzyılın başlarından itibaren roman ve hikâyelerdeki karakter tasvirleri, edebî eserlerin daha bir zevkle takip edilmesi imkânını hazırlamıştır. Çünkü hikâye, roman gibi kompozisyonlarda kişiler; yaşarken, konuşur-

³³ Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 69-70; Mehmet Akif Ersoy, *Kur'ân'dan Ayetler ve Nesirler*, nşr. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Yüksel Yay., 1944), 329.

³⁴ Ersoy, *Kur'ân'dan Ayetler ve Nesirler*, 330.

³⁵ Ersoy, *Kur'ân'dan Ayetler ve Nesirler*, 329; Burhan Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon* (Sivas: Dilek Matb., 1997), 337.

³⁶ Seyit Kemal Karaalioğlu, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü* (İstanbul: Okat Yay., 1967), 160; Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı* (İstanbul: Türkiye Yay., 1973), 1/117; Seyit Kemal Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü* (İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1983), 777.

³⁷ Atilla Özkırımlı, *Türk Dili Dil ve Anlatım* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2001), 248.

³⁸ Fevziye Abdullah Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri* (İstanbul: Ötüken Yay., ts.), 127.

ken, düşünürken çevrelerini tasvir yoluyla anlatırlar. Böylelikle o kişiler daha iyi anlaşılır. Emile Zola (1840–1902), “Artık zevk olsun diye, tasvir için tasvir etmiyoruz. İnsanlar içinde yaşadığı çevreden ayırlamayacağını; elbisesi, evi, şehri, vilâyeti ile tamamlandığını kabul ediyoruz” sözü bu gerçeği dile getirir.³⁹

Tasvir kavramı günümüzde, genel anlamda daha realist bir anlatımı ifade eder. Edebî eserlerdeki övgü içerikli tasvirlerden realist tasvirlere geçiş, bilim ve teknik alanındaki tasvir anlayışının edebiyata yansmasıyla mümkün olmuştur. Botanik, coğrafya, mimarlık, askerî bilimler vb. içinde gelişen realist tasvirler 18. y.y. boyunca gitgide artarak edebî tasviri etkilemiş, nihâyet Flaubert (1821–1880)'den Zola'ya kadar uzanan dönemin realist romanlarında altın çağına ulaşmıştır. Bilimsel bakış açısının izlerini taşıyan bu tasvir tarzı zamanla tepkilere yol açmıştır. Stendhal (1793–1842), maddî şeylerin tasvir edilmesinden tiksindiğini söylerken, Paul Valery (1871–1945) ve Andre Breton (1896–1982) tasviri sıradan bulmuşlardır. Ayrıca tasvirin şiir karşıtı (antipoetique) bir anlatı olduğu görüşü yayılmıştır. Oldukça teknik kelimelerle yapılan tasvirler, okuyucunun tasvir edilen nesneyi kavramasını engellemiştir.⁴⁰

Geleneksel Batı retoriğinin en yetkili temsilcisi olan P. Fontanier, bu geleneğe dayanarak tasviri sekiz kısma ayırmıştır: Yer tasviri (topographie), zaman tasviri (chronographie), cisimlerin tasviri (prosopographie), gelenek ve سعیye tasviri (lethopee), portre (portrait), aralarında benzerlikler yahut farklar bulunduğunu göstermek için iki nesnenin fizikî yahut ahlâkî tasvirinin ard arda veya birlikte yapıldığı paralel (paralele) tasvir; hareketlerin, tutkuların, olayların vb. canlı ve hareketli tasvirlerini içeren tablo (tableau) ve canlı tablo (L'hypotypose). Canlı tabloda nesnelerin sunumu o kadar canlı ve enerjiktir ki, unutulmaz bir imaj ve görüntü ortaya koyar.⁴¹

3. Edebî Tasvir

Edebî tasvir, ifade yollarından özel bir yol ve anlatım şekli olup, mananın bizzat kendisini değil, sunuş biçimini değiştirir. Hicrî III. asırda Câhız (ö.255/868), el-Mubberred ve İbnu'l-Mu'tez, kinâyenin, ta'rîz (ima etme)'in ve telmihin (göndermede bulunmak) öneminden bahsetmişlerdir. Hicrî 4. asırda da “er-Rummâni (ö. 384/994), İbn Cinnî (ö.392/1001), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 395/1005) ve İbn Fâris (ö.395/1004)” mecâz ve mecâzın önemi üzerinde durmuşlardır. Abdülkâhir el-Curcânî (ö.471/1078)

³⁹ Karaalioglu, *Sözlü/Yazılı Kompozisyon Sanatı*, 270; Suut Kemal Yetkin, *Edebiyat Üzerine* (İstanbul: Yenilik Yay., 1952), 22-23.

⁴⁰ Akdeniz, “Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler”, www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006).

⁴¹ Akdeniz, “Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler”, www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006).

gibi belâgatle ve tenkitle ilgilenen edebiyatçılar mecâzın gerçekten daha üstün olduğunu söylerler. Çünkü mecâz, kişiyi hakikatten daha fazla etkiler.⁴²

Edebiyat araştırmacıları, edebî tasvirin tanımı konusunda görüş birliğine varmamışlardır. Bunda edebî sanatların doğası gereği çok güç sınırlanabilen niteliğinin ve edebiyatla uğraşanlarla edebiyat eleştirmenlerinin kültürel ve fikrî farklılıklarının büyük etkisi bulunmaktadır.⁴³

Namık Kemal'e göre edebî tasvir; teşbihe muhtaç olmaksızın, hayalde zuhur eden bir sûreti veya vicdanda hâsıl olan bir hissi göz önüne getirmektir.⁴⁴

İngiliz şâir ve eleştirmen S. Day Luis'e göre edebî tasvir; “*Kelimelerdeki hissî ve bir dereceye kadar da istiârî resimdir. İnsanî duygudan hafif bir nağme taşıyan edebî tasvir, okuyana şiirsel, saf ve etkileyici bir his verir.*”

Edebiyatçı ve eleştirmen Mustafa Nâsif'e göre edebî tasvir, duygusal anlatımla ilgisi olan her şeye delâlet eder ve kimi zaman da kelimelerin istiârî kullanımını ile eşanlı kabul edilir.⁴⁵ Şair ve araştırmacı Ahmed eş-Şâyib'e göre ise, edibin düşüncelerini ve duygularını okura ve muhataba aktarmaya yarayan vasitalara “*edebî tasvir*” denir.⁴⁶

Kıscacası; edebî tasvir, duygusal bir manzarayı veya hayalî bir sahneyi şekillendirmek olup, lâfzı da bu işlemde bir araç olarak kullanılmaktadır. Renk, vurgu ve çerçeve de resmi şekillendirmede ve güçlendirmede oldukça etkilidir.⁴⁷

Şu da bir gerçektir ki, modern dönemde edebî tasvir, geçmişte olduğu gibi yalnızca belâgatle sınırlı olmayıp; sembolik, ilham verici, efsanevî, psikolojik vb. durumları da içeren bir nitelik taşımaktadır.⁴⁸

⁴² Câbir Uşfûr, *es-Sûretu'l-fenniyye fi't-turâsi'n-nakdî ve'l-belâgî inde'l-Arab* (Beyrût: el-Merkezu's-Sekâfiyyu'l-Arabî, 1992), 323-324.

⁴³ Sâlih b. Abdullah b. Abdülazîz el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs* (Riyâd: Mektebetu't-Tevbe, 1993), 15.

⁴⁴ Kazım Yetiş, *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları* (İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., 1989), 337.

⁴⁵ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 15; Abdüsselâm Ahmed er-Râgîb, *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Haleb: Fussilet li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, 2001), 36.

⁴⁶ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 16.

⁴⁷ el-Hâlidî, *Nazariyyetu't-tasvîri'l-fennî inde Seyyid Kutub*, 88.

⁴⁸ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 17.

4. Edebî Tasvir Çeşitleri

4.1. Sembolik Tasvirler

Sembolik tasvirlerde önemli olan, peş peşe gelen canlandırmalardır. Tasvirin güzelliği de kendinden sonra gelecek olan şeyleri aşama aşama ortaya çıkarmasıdır.

Sembolizm taraftarlarının da söylediği gibi, sembolik tasvirlerde canlandırmaya yardımcı olan unsurların en önemlisi, duygu alışverişi. Duygu alışverişi ise, tasavvur edilebilmesi mümkün olan her şeyin, zihinde canlandırılabilen diğer şeylerle tanımlanmasıdır. Böylece işitilebilen şeylerin renkleri, koklanabilen şeylerin de sesleri olur. Bunlara bakıldığında benzetilen şeylerin, benzeyen şeyleri hatıra getirdiği, çağrıştırdığı düşünülür. Mesela, nur ilmin, karanlık cehaletin, yıldızlar bilgin kimselerin, bukalemun nifağın, aslan ise cesaretin sembolüdür. Kur'ân'da da özellikle hac ibadeti pek çok sembolle doludur. Bakara sûresi 158. ayette “Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde beis yoktur, kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür...” buyrulmuştur.⁴⁹

4.2. Beyânî (Açıklayıcı) Tasvirler

Teşbih, istiâre, kinâye ve bunların dışındaki belâgatle ilgili kavramlar açıklayıcı tasvir araçlarının kapsamına girer. Günümüzde bu tür tasvirlerle ilgilenen batılı kimi eleştirmenler, edebi tasvirle tasviri ayırmış; bunlar dışında kalan kavramların genel manada tasvirin içinde yer aldığını söylemişlerdir. Belâgatle uğraşanlar da özellikle tasvirin bu türüyle ilgilenmişler ve bu konuda pek çok sınıflama yapmışlardır.⁵⁰

Abdülkâhîr Curcânî'ye göre, beyanın araçları edebiyatçıyı bir tek şeyden farklı şeylerin çeşitli şekillerine götürür. Curcânî burada “araçlar” derken daha çok teşbihi kastetmiştir ki; teşbih, bir edebiyatçının soyut anlamları okuyucu tarafından algılanabilir şekilde ortaya koyabilmesinin en önemli araçlarından birisidir.⁵¹

4.3. Duyusal ve Duygusal Tasvirler

İnsanın genel durumunu ifade eden ve insanı en çok etkileyen, beş duyu (görme, işitme, koklama, dokunma ve tatma) yoluyla yapılan duyusal tasvirlerdir.⁵²

Tasvirin konusuna göre duyu organlarından birine veya ikisine daha fazla önem verilebilir. Eğer bir odanın tasviri yapılacaksa göze, bir pazaryerinin tasvirinde ise;

⁴⁹ Şâdi Eren, *Kur'ân'da Teşbih ve Temsiller* (İstanbul: Işık Yay., 2001), 57-58.

⁵⁰ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 24-25; Ebû Mûsâ Muhammed, *et-Tasvîru'l-beyânî*, (Kâhire: Mektebetü, 1993), 18-19.

⁵¹ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 193.

⁵² el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 26, er-Râgıb, *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 33; Mustafa Ceylan, “Şiir ve Anlatım 2”, *antoloji.com* (Erişim 1 Mart 2006).

göz, kulak, burun ve dile daha çok önem verilmesi gerekebilir.⁵³ Bu beş duyu organıyla elde edilen duyuların hepsine birden müşahede denir. Müşahedeleri sıraya koymak da bir hünerdir. Dış âlemi tanıtmak için göz alıcı ve dikkat çekici noktalar bulmak, gereksiz ayrıntılardan kaçınmak gerekir.⁵⁴

Şair bu beş duyu organından başka; sevme, hoş görme, neşelenme, moral, acıma, tasalanma vb. değerleri de oldukça kullanır.⁵⁵ Bir kişi olayı, nesneyi veya manzarayı tasvir ederken duygularını, düşüncelerini ve yorumlarını da katar.⁵⁶ Şair bunları yaparken düzensiz olmamalı, kelimelerin birbirleriyle olan ahenkli dansını asla göz ardı etmemeli, saçmalamamalı ve bayağlaşmamalıdır.⁵⁷

4.4. Hikayevî Tasvir (et-Tasvîru'l-Kasasî)

Hikâye veya romana benzeyen bir tasvir türü olmayıp, bu tasvir türünde resme canlılık kazandırmak amaçlanmıştır.⁵⁸ Özellikle modern dönem şairleri bazı tarihî olayları, çağdaş kimi kahramanların hayatını ve genel olarak sosyal hayatı anlatırken, ayrıca kişinin kendi kendisiyle olan diyalogunda kasasî tasviri kullanmışlardır.⁵⁹

4.5. Kişilik Tasviri (et-Tasvîru's-Şahsî)

Kişilik tasvirinde ise, tasvir eden kişinin olabildiğince objektif olması ve modern psikolojinin verilerinden yararlanması beklenir.⁶⁰

Bir kimsenin canlandırılmasına “*portre*” denir. Fransızca kökenli bir terim olup, bir insanın fizikî ve ruhî niteliklerini tasvir etmek demektir. Amaç, anlatılmak istenen kimsenin canlandırılmasıdır ki, bu canlandırma, o kimsenin başkalarından farklı olan çizgilerini bulup ortaya koymakla gerçekleşir. Çokluk ve renk bolluğu ise levhayı bulanık hale sokar. Bu nedenle portrede bir yüzün hâkim çizgilerini, bir karakterin kuvvetli yönlerini belirtmek gerekir. Kısacası, bir portrenin başarısı, tasvirin canlı olmasına bağlıdır. Birçok yazarın “*taze bir ten, canlı gözler, gümrah saçlar*” şeklindeki anlatımları yahut daha belirsiz bir şekilde “*fevkalade güzel bir kadın*” gibi hiçbir şey canlandırmayan portreler pek başarılı sayılmamaktadır.⁶¹

Portre; fizikî, ruhî ve hem fizikî hem de ruhî olmak üzere üçe ayrılır. *Fizikî portre*, şahsın dış görünüşünü bir fotoğraf makinesi netliğiyle veren tasvirdir. *Ruhî portre* ise;

⁵³ Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon*, 337.

⁵⁴ Kabaklı, *Türk Edebiyatı* 1/117-118; Sabahat, *Örneklerle Tasvir ve Tahlil*, 7.

⁵⁵ Ceylan, “*Şiir ve Anlatım 2*”.

⁵⁶ Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 1/118-119.

⁵⁷ Ceylan, “*Şiir ve Anlatım 2*”.

⁵⁸ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şîri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 26; Abdülkâdir er-Rubâî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'n-nakdi'ş-şîri* (Riyâd: Dâru'l-Ulûm, 1984), 86-88.

⁵⁹ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şîri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 218-229.

⁶⁰ Şevkî Dayf, *Fî'n-nakdi'l-edebî* (y.y: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 58-68.

⁶¹ Mustafa Nihat Özön, *Yazmak Sanatı ve Kompozisyona Giriş* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961), 111.

bir insanın iç dünyasını, ruhî durumunu tasvir eder. Ruhî portrenin başarılı olabilmesi için de ruh inceliği, kavrayış gücü, istek, ilgi ve gözlem el ele vermelidir. Fizikî ve ruhî portre de ayrı ayrı yapılabildikleri gibi, gerektiğinde birlikte de yapılabilir. Bu şekil portrelerde önce fiziksel görünüm verilir sonra psikolojik özelliklere geçmek daha uygun olmakla birlikte, bazen fiziksel özelliklerden yararlanıp psikolojik özellikleri verme yolu izlenebilir. Örn: “İri, siyah, sert bakışlı gözlerinde duygusuzluk ve merhametsizliğin izleri, zalim ruhunun bütün vahşeti okunmaktaydı.”⁶²

5. Edebî Tasvirin Unsurları ve İşlevleri

5.1. Unsurları

Edebî tasvirin unsurları denilince, bu tasvire dayalı bir yazıda muvaffak olabilmek için göz önünde bulundurulması gereken usuller anlaşılır.

5.1.1. Bakış Açısı

İyi bir tasvir yapabilme, bir şahsın bakış açısına ve dikkat derecesine bağlıdır. Bunlardan yoksun biri, tasvir içeren yazılarında başarılı olamaz. Bilgi dağarcığının gelişmesi için de çevreye dikkatli bakmalıdır.⁶³

Tasvirde bakış açısının seçilmesi ve bunun okuyanlara belli edilmesi şarttır. Çünkü karanlık ve aydınlık, yağmur, yaz, kış, gece, gündüz gibi zaman ile uzaklık ve yakınlık gibi mekânla alakalı değişiklikler, o şeyi müşahede edenin duygularına tesir eder. Tasvirin okuyanlar tarafından iyi kavranabilmesi için, kendilerini o şeyi müşahede edenin yerine koymaları, dolayısıyla onun, mevzu, zaman ve mekân ile münasebetini bilmeleri gerekir. Bu hususta başarı gösterebilmek için, tecrübe ve müşahede edilmeyen şeylerden bahsetmemeli, müşahede ettiğimiz sıradaki zaman ve mekânı, iyi seçilmiş bir-iki ayrıntıyla kısaca ifade etmelidir.⁶⁴

5.1.2. Anlatımda Seçicilik

Hiçbir tasvirde müşahede edilen bütün şeyler sayılamaz ve konu ile alakalı olmayan şeylere yer verilmez. Mesela; bir evin doğu tarafından gelen bir kimse tasvir edilirken, o evin batı tarafını canlandıran ayrıntıya yer verilmez. Ayrıca ayrıntıların seçimi aynı zamanda okur kitlesinin ilgi alanına, yaşına ve yazarın bakış açısına göre de değişiklik gösterir. Bu yüzden o tasviri kimlerin okuyacağını düşünerek, o seviyenin alakadar olmadığı veya kavrayamayacağı malzemeye yer verilmemelidir.⁶⁵

⁶² Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, 1/118; Emir Sabahat, *Örneklerle Tasvir ve Tahlil* (İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970), 8-37; Bilgin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, 553.

⁶³ Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 69-70.

⁶⁴ Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 130-131; Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon*, 338.

⁶⁵ Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 131-132; Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon*; Aktaş - Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 90.

5.1.3. Anlatım Düzeni

Tasvirde konu ile alakalı ayrıntının seçilmesi yeterli değildir. Tasvire bu ayrıntıdan hangisi ile başlamak gerektiğini de belirlemek gerekir.⁶⁶ Bunun için genellikle şu yöntemler izlenir:

1. Tasvir edilecek şey her ne olursa olsun, okuyucunun düşüncesinde görünür kılınması için belirli bir izlenimin çevresinde yoğunlaştırılmalıdır. Bunun için de ayrıntıların tümü, bu izlenimi yansıtacak doğrultuda seçilmeli ve düzenlenmelidir. Bu seçme ve düzenlemede beş duyudan yararlanılabilir ancak, onlardan biri daha ağır basar.⁶⁷ Ayrıntılar birbiriyle bağlantılı olarak bir sıraya konulmalıdır.⁶⁸

2. Tasvir yaparken parçadan bütüne ya da bütünden parçaya doğru gidilebilir.⁶⁹

3. Manzara tasviri yapan kişinin, o şeyle zaman münasebeti değişiyorsa, ayrıntıyı kronolojik sıralaması etkili bir usuldür. Mesela güneşin doğuşunu tasvir ederken, herkesin görüp anladığı şekilde tasvir etmelidir.

4. Ayrıntı, o şeyin kapladığı yere göre sağdan sola, soldan sağa, aşağıdan yukarı, içeriden dışarı, uzaktan yakına vb. tarzda sıralanabilir.

5. Malzeme, önemine göre de sıralanabilir. Mühim ayrıntıya başta yer verilip, diğerleri sonraya bırakılabildiği gibi; bazen önemsiz ayrıntı başa alınarak, mühim olanlara tasvirin sonunda yer verilebilir.

6. Tasvir edilecek şeye dair ayrıntı çok ve karışık ise, o zaman baş kısmında o şeyin genel görünüşü hakkında fikir vermek yahut herkesçe bilinen şeyler ve o şeyi ona benzeyenlerle karşılaştırmak sûretiyle kısaca anlatmak gerekir.⁷⁰

5.1.4. Sanatsal İfade

Edebî tasvirde amaç, heyecan uyandırmaktır. Yazar kendini etkileyen şeyin halini canlandırmakla kalmaz, kendinde uyandırdığı duygu ve heyecanları da vermeye çalışır. Bu yüzden mecazlar vb. sanatlarla bediî hisler uyandırılmaya çalışılır.⁷¹ Duygular aktarılır, hisler harekete geçirilir, sesler birbiriyle buluşur ve kelimeler harekete geçer. O halde psikolojik yön, içsel hislere hâkim olma, insanın duygularıyla iç içe geçme, edebî unsurların arkasında gizli olan etkileyici unsurlardır.⁷²

⁶⁶ Aktaş - Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 90-91.

⁶⁷ Emin Özdemir - Adnan Binyazar, *Yazmak Sanatı Kompozisyon* (İstanbul: Varlık Yay., 1969), 95.

⁶⁸ Aktaş - Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 91.

⁶⁹ Abdunnûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 69.

⁷⁰ Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 132-133; Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon*, 338.

⁷¹ Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 128, 133; Paçacıoğlu, *Türk Dili ve Kompozisyon*, 338-339; Aktaş - Gündüz, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*, 90.

⁷² Muhammed Huseyn Ali es-Sagîr, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'l-meseli'l-Kur'ânî* (Beyrût: Dâru'l-Hâdî, ts.), 159.

5.2. İşlevleri

5.2.1. Süsleme

Tasvirin en eski görevlerinden biridir. İlyada ve Odyssea gibi batı kültüründeki metinlerde tasvir, süsleme maksadıyla kullanılmıştır. Realistler, tasvire gerçeği anlatmak için başvurmuş olmalarına rağmen onun süsleme özelliğini ortadan kaldırmamışlardır.⁷³

5.2.2. İlham Verici Olma

Edebî tasvirler, kastedilen mananın doğrudan ifade edilmeden ilham yolu ile anlaşılmasını sağlar.⁷⁴

5.2.3. Sembolleştirici Olma

Metinde yer alan bir şahıs yahut olayla, tasvir edilen nesne arasında ilişki kurularak yazıya sembolik bir anlam yüklenir. Mesela bir şahsın iç ve dış dünyası arasında istiâre yoluyla paralellik kurularak sembolik bir anlatım elde edilebilir. Buna özellikle öznel tasvirlerde rastlamak mümkündür.

5.2.4. Duyguları İfade Etme

Nesne hakkında bilgi vermek amacıyla olduğu gibi, nesnelere karşısında hissedilen duyguları ifade etmek için de tasvir yapılır. Olayı görüp anlatan kişinin duyguları, tasvire yansır. Cümle yapıları ve kullanılan kelimeler, bize yazarın duyguları hakkında ipuçları verir. Örneğin; yazar bir binayı hapishaneye benzetiyorsa, bu teşbihte onun bakış açısını görür ve hissettiklerini sezebiliriz.

5.2.5. Gerçeklik Hissi Uyandırma

Yazar, tasvirinde ayrıntılara yer vermek sûretiyle gerçeğe benzerlik duygusu oluşturur ve okuyucunun üzerinde realizm tesiri uyandırabilir.⁷⁵

5.2.6. Şiirsel Etki Sağlama

Yazar şairane imajlar ve ahenklerle şiirsel etki sağlayabilir. İngiliz şâir ve eleştirmen S. Day Luis'e göre insanî duygudan hafif bir nağme taşıyan edebî tasvir, okuyana şiirsel, saf ve etkileyici bir his verir.⁷⁶

⁷³ Akdeniz, "Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler", www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006).

⁷⁴ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'rî'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 242.

⁷⁵ Akdeniz, "Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler", www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006).

⁷⁶ Akdeniz, "Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler", www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006); el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'rî'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 15.

5.2.7. Kanıtlayıcı Olma

Edebî tasvir, bir ikna yöntemi olarak da kullanılır.⁷⁷ İnsanlar üzerindeki ikna edici ve inandırıcı tesirinin en çarpıcı ve yaygın örneklerine kutsal kitaplarda rastlanmaktadır. Mesela, Kur'ân'daki edebî tasvirler kısa fakat oldukça canlı ve etkili nitelikleriyle bilhassa dikkat çekicidir.⁷⁸

6. Edebî Tasvirin Arap Edebiyatı'na Yansımaları

Özü itibarıyla bir milletin edebiyatı o milletin diliyle bağlantılıdır. Buna “o dilin edebiyatı” denir. Edebiyat, bir milletin duygularının, hislerinin ve anlayışının ürünüdür. Aynı zamanda toprağı, göğü, değerleri, gelenekleri, olayları ve toplumuyla da ilgilidir. Bu yüzden bir milletle başka bir millet arasında farklılıklar vardır.⁷⁹

Arap Edebiyatı, köklü bir milletin ve dilin edebiyatı olup, İslâm'ın ortaya çıkmasından itibaren de gerçek şeklini almıştır. İslâmiyet'in gelmesi, eski şiir divanlarının ve kâhinlerin secili sözleriyle ilgili ürünlerin oluşmasına engel olmamıştır. Şüphesiz Kur'ân, edebiyatın oluşmasında, sanatlarının, ilimlerinin ve metotlarının ortaya çıkmasında en büyük etkidir. Kısacası herhangi bir milletin edebiyatı; milletin gönlü, düşünce değerleri, ruhu ve dilinin özünü oluşturur.⁸⁰

6.1. “Tasvir”in Olgü ve Terim Olarak Durumu

Önceleri Araplar “*istiâre*” kelimesini, şimdiki “*tasvir*” kelimesinin ifade ettiği bazı anlamlarda kullanmışlardır. İstiârenin kavramsal içeriğı; teşbih, kinâye ve mecâz içeren bazı lafızları da kapsayacak şekilde geniş tutulabilir. Tasvir de zaten ibare ya da üslubu içerir.⁸¹ Böylece istiârenin kavramsal içeriğıyle tasvirin içerdiği hususlar arasında sıkı bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

Eskiler edebî metinlerde geçen sözlü tasvirler için, *tavsif* sözcüğünü kullanmayı uygun görmüşlerdir. *Tavsif*; bir şeyi, göz önüne getirerek somutlaştıracak şekilde bir takım ifadelerle tarif etmektir. Bunu yaparken de, fazla teferruattan kaçınılmalı, sadece gerektiğı kadar açıklama yapılması konusunda titiz davranılmalıdır. Yapılan tavsif, duruma uygun olmalı, fazlalık ya da noksanlık içermemelidir. 17.y.y. Fransız edebiyatında şiir ve edebî tenkit sahasında eser veren ünlü yazar “Boileau”nun dediğı gibi, “Bir konağın tasvirinde, kırk sayfa yazı okunmaz.”

Tavsiflerde her zaman bir tasvir ve resimleştirme söz konusu olmuş ancak, ıstılah olarak “*tasvir*” kelimesi kullanılmamıştır. Bu kelimenin mazisi fazla gerilere gitme-

⁷⁷ Akdeniz, “Betimleyici Anlatım: Tasvirî ‘descriptif’ Metinler”, www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006).

⁷⁸ Şentürk, 16. *Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 22.

⁷⁹ Enver el-Cundî, *Hasâisu'l-edebî'l-Arabî* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî 1985), 16.

⁸⁰ el-Cundî, *Hasâisu'l-edebî'l-Arabî*, 17.

⁸¹ el-Hâlidî, *Nazariyyetu't-tasvirî'l-fennî inde Seyyid Kutub*, 88.

mektedir. Dilimizde mevcut olan bütün kelimelerin etimolojik geçmişlerini terim anlamıyla gösteren bir lügat olmadığı için bu konuda kesin bir hükme varılamamakla birlikte, bu terimin 19. asırdan itibaren kullanılmaya başladığı söylenebilir.⁸² Nitekim Arap şiirini mevzularına göre tasnif edenlerden Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948), Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Reşîk (ö. 456/1064) gibi eleştirmenler tasvirî şiirleri “*vasf*” yoluyla söylenen şiirler diye tasnif etmişlerdir.⁸³

6.2. Edebî Literatürde Kullanılma Süreci

Edebiyatta “*tasvir*” kelimesine dikkat çeken ilk kişinin Câhız olduğu kabul edilir. Çünkü O, “*Şiir sanattır, bir ürün örneğidir ve tasvir biçimidir*” der.⁸⁴ Kâmil el-Basîr, Câhız'ın tasvirle ilgili bu sözünün hem lafız hem de manayı, başka bir tabir ile hem şekil hem de içeriği kapsadığını söyler. Câhız'dan sonra gelen Kudâme b. Ca'fer de Yunan felsefesinin etkisiyle “*sûret*” kelimesini şekil açısından ele alır ve şiirdeki edebî tasviri, hissedilebilir maddelerdeki şekle kıyas eder.⁸⁵

Abdülkâhîr el-Curcânî'ye (ö.471/1079) göre de “*tasvir*” temsil ve kıyastır; gözle görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, gözle görülebilecek şekilde ortaya konmasıdır. Bu konuda Curcânî ile Câhız arasındaki fark şudur: Câhız, şiiri tasvirin bir türü olarak kabul ederken; Curcânî onu tamamıyla tasvir olarak kabul eder. Çünkü Curcânî'ye göre tasvir, manaların hakikî veya mecâzî olarak içinde vücut bulduğu bir bütündür.

Zemahşerî de tasvir konusunda Curcânî'yi izlemiş; “*tasvir, temsil ve tahyil*” gibi ıstılahlar kullanmıştır. Ona göre bu ıstılahların hepsi, hissî olan sûretleri, akılla anlaşılabilir manalarla açıklar. Ayrıca Zemahşerî, Kur'ân'daki manaları ve dinî gerçekleri tasvir ışığında açıklamıştır.

Tahyîl ve tasvirin önemi üzerinde duran İbnu'l-Esîr de şöyle demiştir: “*Hattâbî'nin (ö.388/998) sözünün işe yarar tarafı, tahyil ve işitenin gönlüne tasvir yolu ile kastedilen manayı açıklamasıdır. Ta ki onu açıkça görebilinceye kadar... Mesela, 'Zeyd aslandı' ifadesi ile Zeyd'in cesur olduğu anlatılmak istenmiştir. İki ifade arasındaki fark da, tasvir, tahyil ve işitenin gönlünde kastedilen mananın açıklanmasıdır*”.⁸⁶ O, Sâffât Sûresi'nin “*Yanlarında, örtülü yumurta gibi (bembeyaz), bakışlarını da yalnız eşlerine çevirmiş güzel gözlüler vardır*”

⁸² Tâhîru'l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, thk. Kemal Edîb Kürkçüoğlu (İstanbul: Enderun Kitapevi, 1973), 149-150; Şentürk, 16. *Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 16-17; Muallim Nâci, *Istılâhât-ı Edebiyye*, haz. Alemdar Yalçın - Abdülkadir Hayber (Ankara: Akabe Yay., ts.), 108.

⁸³ Şentürk, 16. *Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 12-17.

⁸⁴ Cahız, *Kitâbu'l-Hayavân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988), 3/132.

⁸⁵ er-Râgıb, *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 22.

⁸⁶ Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tıbane (Kâhire: Dâru'n-Nahda, ts.), 1/88-89.

mealindeki 48–49. ayetlerini delil göstererek tasvirin gözle görülebilir tarafı üzerinde durmuştur.⁸⁷

Rummânî'ye (ö. 384/995) göre tasvir, “*Maddî olmayan şeylerin, gözle görülebilecek şekilde cisimleştirilmesidir.*” Muhammed Guneymî Hilâl'e göre de, tecrübenin aktarılmasında asıl sanatsal vasıta, bütün anlamlarıyla tasvirdir. Şiirsel tecrübenin hepsi, bölümleri olan büyük bir tasvirdir.

Seyyid Kutub'a (1906-1967) göre ise tasvir; psikolojik durumu, zihnî manayı, hissedilen bir olayı, görülen sahneyi, insan örneğini ve beşerî tabiatı hissedilir ve tahayyül edilir şekilde tablolaştırır. Sonra resmettiği tabloyu müşahhas yaşantıya veya harekete çevirir. Bir de bakmışsın ki o zihnî mana bir realite veya hareket, psikolojik durum bir levha veya sahne, insan örneği canlı ve somut bir varlık, beşerî tabiat da görülen bir cisim hâlini almıştır. Olaylar, sahneler, kıssalar ve görüntülere gelince sanki tasvir, bunları birden içinde hayat, hareket olan muhayyilede canlanan belirgin varlıklara çevirir. Bir de buna karşılıklı diyalogu eklerse artık tüm zihnî canlandırma unsurları yerine gelmiş demektir.⁸⁸

Bütün bu tanımlar neticesinde, tasvir; “*gözle görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, psikolojik durumların gözle görülebilecek şekilde ortaya konmasıdır*” denilebilir.

6.3. Edebî Tasvirde Kullanılan Yöntemler

6.3.1. Somutlaştırma (Tecsîm)

Tasvir; bir nesneyi yahut nesnenin bir halini zihnimizde canlandırma görevini yüklenir. Bu durumda yazar okuyucunun zihninde bir dekor meydana getirir.⁸⁹ Bir ressam çizdiği bir sûreti birkaç fırça darbesiyle nasıl güldürüp ağlatabiliyorsa, şair de birtakım kelime oyunlarıyla bu ve benzeri imajları zihinlerde canlandırabilir. Bu yüzden tasvir içerikli metinler, zihinlerde yarattıkları renkli imajlarla gerçek görüntüye çok yaklaştıklarından dolayı, inandırma ve etkileme tesiri en güçlü ifadelerden sayılırlar.⁹⁰

Kur'ân-ı Kerîm Arap lisanıyla indirilmiş olduğundan, bu lisanda bulunan özellikler onda da mevcuttur. Araplar akılla kavranamayan şeyleri somutlaştırmak için tecsim ve teşbih içeren kelimeleri çokça kullandıkları gibi, bu tür kelimelere Kur'ân'da da oldukça rastlamak mümkündür. Örneğin, Arap krallar çok sevdikleri kölelerini

⁸⁷ er-Râgıb, *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 26–30.

⁸⁸ Seyyid Kutub, *et-Tasvîru'l-fenni fi'l-Kur'ân* (y.y: y.y., 1966), 34; İbrahim Sarmış, “Seyyid Kutub'un Edebî Yönü”, *Şehâdeti'nin 30. yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*, haz. Ahmet Ağırakça (İstanbul: İrfan Vakfı, ts.), 126-127.

⁸⁹ Akdeniz, “Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler”, www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006).

⁹⁰ Şentürk, 16. *Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*, 21–22.

kendilerine oldukça yakın bir yere oturttukları için, Necm sûresinin 8. ve 9. ayetlerindeki hitaptan “*Sonra (Muhammed’e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) bir yayın iki ucu kadar, hatta daha da yakın oldu*” Hz.Muhammed (s.a.v.)’in Rabbine ne denli yakınlaştığını kavrayabilmişlerdir.⁹¹ Böylece tecsim, soyut anlamların kavranabilecek şekilde ortaya konmasını sağlamış olmaktadır.

6.3.2. Kişileştirme (Teşhis), Konuşturma (İntak)

İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıklarla duygu ve düşünceleri tıpkı insan gibi kişileştirme ve konuşturma sanatıdır. Bu durum Arap belâgatinde istiâre-i mekniyye (kapalı istiâre) adı altında ele alınır.⁹² Genellikle ikisi bir arada kullanılan teşhis ve intak sanatları, özellikle masallar ve fabllar yanı sıra diğer edebî türlerde ve nazımlarda çokça görülebilmektedir.⁹³

Arapçada, özellikle “*efal*” (أَفْعَالٌ) vezinde kişileştirme örnekleri sunan çok sayıda teşbih vardır. Araplar baklayı ahmaklıkla nitelendirirken (أَحْمَقٌ مِنْ رَجُلَيْهِ) “*Bakladan daha ahmak*” demişlerdir. Çünkü bakla, sulak bölgelerde yetişir ve oraları silip süpürür. Yine Araplar yeryüzünü de sır saklamakla vasıflandırmışlar ve (أَكْتُمُ مِنَ الْأَرْضِ) “*Yeryüzünden daha çok sır saklayan*” demişlerdir. Buna karşın hayvanı da insana ait bir sıfatla nitelemişler ve (أَطَيْشٌ مِنْ دُبَابٍ) “*Sinekten daha kararsız*”, (أَذَلُّ مِنْ بَدَجٍ) “*Kuzudan daha mülayim*”, (أَبْرٌ مِنْ هِرَّةٍ) “*Leş üstündeki köpekten daha cimri*”, (أَجْبَرٌ مِنْ صَفْرَدٍ) “*Kediden daha sadık*”, (أَجْبَرٌ مِنْ صَفْرَدٍ) “*Bıldırcın kılavuzundan daha korkak*” demişlerdir.⁹⁴

Hacc sûresinin 73. ayetinde yer alan “*Ey İnsanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah’ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler, bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de aciz, kendinden istenen del*” şeklindeki sözlerle, müşriklerin Allah’tan başka edindikleri ilâhların acizliği canlandırılmıştır. Bu durum, “*Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri alamazlar*” şeklinde ifade edilmiştir.⁹⁵

⁹¹ İbn Arabî, *Harflerin İlmî (el-Futûhâtu’l-Mekkiyye)*, çev. Mahmut Kanık (Bursa: Asa Kitapevi, 2000), 219–220.

⁹² el-Hudayrî, *es-Sûretu’l-fenniyye fi’ş-şî’ri’l-İslâmî inde’l-mer’eti’l-Arabiyye fi’l-asri’l-hadîs*, 242–253; Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar* (İstanbul: Söylem Yayınları, 2002), 68; Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Bilimevi Yayınları, 2000), 112; Nihad Sâmi Banarlı, *Edebî Bilgiler* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1948), 106.

⁹³ Tahir Üzgör, *Edebiyat Bilgileri* (İstanbul: Veli Yayınları, 1983) 356; Mehmet Karaca, *İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi* (İstanbul: Hilal Matbaası, 1966), 90.

⁹⁴ Abdülmecîd Âbidîn, *el-Emsâl fi’n-nesri’l-Arabiyyi’l-kadîm* (İskenderiyye: Dârul-Ma’rifeti’l-Câmi’iyye, 1989), 108.

⁹⁵ Mustafa Muslim, *Mebâhis fi’câzi’l-Kur’ân*, (Dimaşk: Dârul-Kalem, 1999), 146.

6.3.3. Açıklama (Beyân)

Sözlükte “ortaya koymak, açık seçik olmak, açıklamak, anlaşılır hale getirmek” gibi manalara gelen beyân kelimesi; terim olarak ise, “bir manayı farklı söz ve usullerle anlatmayı öğreten, belirli usul ve kuralları olan ilimdir”. Teşbih, istiâre, mecaz, kinaye vb.'yi ele alır.⁹⁶ Mesela; Nûr sûresi 35. ayette Allah'ın, göklerin ve yerin aydınlatıcısı olduğu kandile benzetilerek açıklanmıştır. Ayette mürekkep teşbih söz konusudur.

“Allah göklerin ve yerin nurudur. O'nun nuru, içinde ışık bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir, cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır; bu ne yalnız doğuda ve ne de yalnız batıda bulunan bereketli zeytin ağacından yakılır. Ateş değmese bile, neredeyse yağın kendisi aydınlatacak! Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. O, her şeyi bilir.” (Nur: 35)

Kandilin fenere konuluşu da, parıldayan yıldızlara benzetilmiştir. Lambadaki yağ, en saf ve en yakıcıdır. Ne şarkta ne de garpta yetişen zeytinyağına benzer. Güneş ışıkları bu ağaca sadece sabah akşam değil, tüm gün isabet etmektedir. İşte bu, Allah'ın, mü'minlerin durumunu ortaya koymak için getirmiş olduğu bir meseldir.⁹⁷

Beyânda amaç, okuyucuyu bilgilendirmek ve ona fikir vermektir. Bu yüzden yazar, objektiftir, gözlemediği şeylere dair hislerini gerçeğe uygun tarzda aynen anlatır.⁹⁸

6.3.4. Abartı (Mübâlağa)

Bir şeyin tesirini artırmak amacıyla, o şeyi abartılı ifadelerle anlatma sanatıdır. Bir şey olduğundan çok fazla ya da daha az gösterilir. Mesela gözyaşlarının denize dönüştüğünün söylenmesi ya da bir evin abartılı bir şekilde tasvir edilmesi, mübâlağaya örnek olarak gösterilebilir.⁹⁹

Nûr sûresi 35. ayet “... Ateş değmese bile, neredeyse yağın kendisi aydınlatacak!” ve A'râf sûresi 40. ayetteki “... Deve iğnenin deliğinden geçmedikçe Cennet'e de giremezler” ifadelerinde mübâlağa vardır.

A'râf sûresi 40. ayetin çizdiği tablo karşısında dinleyici, gökleri ve gök kapılarını; iğne deliğini ve koskoca halatın (yahut devenin), iğne deliğinden geçmesi durumunu

⁹⁶ Nusrettin Bolelli, *Belâgat* (İstanbul: İFAV yayınları, 2001), 35.

⁹⁷ Abdurrahmân Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife ts.), 2/56; Cârullâh Ebü'l-Kâsim ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavamidi't-tenzil*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Mu'avvad (Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 4/306–307.

⁹⁸ Tansel, *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*, 128–129; Akdeniz, “Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler” www.ege-edebiyat.org (erişim 22 Kasım 2006).

⁹⁹ el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi ş-şîri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 254–257; Hasan Aktaş, *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*, 80; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn el-kitâbe ve ş-şî'r*, thk. Muftî Kumayha (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981), 403.

düşünür. Halatın (yahut devenin) iğne deliğinden geçemeyeceğini herkes bilir.¹⁰⁰ Çünkü iğne deliği, deliklerin en küçüğü ve darıdır. Devenin vücudu ise, vücutların en büyüğüdür. Şu halde devenin bu dar deliğe girmesi nasıl imkânsızsa, bu kimselerin Cennet'e girmeleri de öyle imkânsızdır.¹⁰¹

6.3.5. Güzel ve Çirkin Gösterme (Tahsîn ve Takbîh)

Bir edebî tasvirde güzel ve çirkin gösterme yöntemleri kullanıldığında, kişi ya bir şeye teşvik edilmekte, ya da kişide bir şeye karşı nefret duygusu uyandırılmaktadır.

Mesela kızların, yüzlerinin parlaklığı ve davranışlarının güzelliği yönünden Cennet hûrilerine benzetilmesi güzel gösterme; bir şairin birisini yermesi de çirkin gösterme örneklerindedir.¹⁰²

6.4. Cahiliye Döneminde Edebî Tasvir

6.4.1. Cahiliye Nesri

Cahiliye dönemi nesrinin ana unsurları *duygu, düşünce ve tasvir*dir. Duygu, edebî ürüne yön veren direkt etken ve ilk esastır. Düşünce, bu duyguyu somutlaştıran ve açıklayan kalıptır. Düşüncenin sunulduğu dış çerçeve ise tasviridir. Bununla üslup kastedilir. Edebî bir metinde bu üç unsur bir arada bulunur ve bunlar arasında da bir uyum söz konusudur. Edebî metne değerini veren de bu hususlardır.¹⁰³

Bu dönem nesrinin başlıca konuları barışa davet, savaşa teşvik, dinî ve ahlâkî öğütler, anlaşmalar ve direkt kabile hayatı ile ilgili hususlarla sınırlıdır. Bu dönemdeki kişi, sözlerini uzatmaz, düşüncelerini gereksiz ayrıntılara girmeden kısaca ifade eder. Gerçekçidir, düşünceyi olduğu gibi verir, güzel sonuçlarla ilgilenir. Cümleler ise genelde kısadır, belîğ ve fasihtir. Belîğ ve fasih ifade de, az sözle tam manayı ifade eder.¹⁰⁴ Etkilemek, temel özelliştir. Bu da seci ve fasılalarla, cümle sonlarındaki birbirine yakın tınlamalarla gerçekleşir. Mesela “*hazîn ve na’îm*” (حَزِينٌ وَ نَاعِيمٌ) kelimelerinde olduğu gibi. Ayrıca, teşbih ve kinâyeler çoktur. Hepsisi de gerçek, maddî ve hissedilebilir olaydan alınmıştır. Beyânî ve bedîî sahneler ise azdır.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Süleyman Ateş, *Görünmez Âlemin İzleri* (İstanbul: Yeni Ufuklar neşriyat, ts.), 123.

¹⁰¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (İstanbul: Huzur Yayınları, ts.), 10/368.

¹⁰² el-Hudayrî, *es-Sûretu'l-fenniyye fi'ş-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*, 258-261; Câbir Us-fûr, *es-Sûretu'l-fenniyye fi't-turâsî'n-nakdî ve'l-belâğî inde'l-Arab*, 353.

¹⁰³ Abdülhakîm Belî', *en-Nesru'l-fennî ve eseru'l-Câhîz fih* (Kâhire: Lecnetu'l-Beyânî'l-Arabî, 1969), 54.

¹⁰⁴ el-Cundî, *Hasâisu'l-edebi'l-Arabî*, 126.

¹⁰⁵ el-Cundî, *Hasâisu'l-edebi'l-Arabî*, 127; Ahmed el-İskenderî - Mustafa Anânî, *el-Vasît fi'l-edebi'l-Arabî ve târîhih* (Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1917), 22.

Cahiliye nesrinden nakledilen başlıca şekiller ise; *emsâl, hikmetli sözler, hitabet, kısa hikâyeler, bazı vasiyetler ve kâhinlerin secili sözleridir.*¹⁰⁶

Araplar mesellerde, insanların durumlarını ve kişiliklerini tasvir etmişlerdir. Örneğin; (جاء على حاجبه صوفة) “Kaşının üzerinde bir yün parçası ile geldi” derler. Bu sözü duyduğumuzda yenilmiş olarak ümmetine geri dönen, yüzünde yenilgi belirtileri olan, yüzünü insanlardan gizlemeye çalışan, kendisini kimsenin görmemesi için gözünü yünle kapatmak isteyen bir adam portresi gözümüzde canlanır.

(جاء كخاصي العير) “Yaban eşeğini içdiş eden biri gibi geldi” dediklerinde ise, utangaç bir kişiyi düşünebiliriz. Umulur ki bu kişi, insanların ayıpladığı ve kendisinin de kendine yakıştıramadığı çirkin bir suç işlemiş, bu yüzden çok utanmıştır ve zihni, sürekli yaptığı şeyle meşguldür. Yaban eşeğini içdiş eden kimse gibi insanlardan uzaklaşmak istemektedir.

(مثل نجر في الحلاء يسر) “Boş bir yerde (at) koşturan herkes sever” sözü ile kendi özelliklerini başkasıyla kıyaslamadan kendisini beğenen gururlu bir kimse kastedilir. Bu kişinin durumu, yarış olmayan bir yerde atını koşturan ve atının süratini gördüğünde seven kimsenin durumu gibidir. Eğer bu kişi atını başka bir atla karşılaştırsaydı, atının eksikliği ortaya çıkardı.¹⁰⁷ Görüldüğü gibi bütün bu tasvirlerdeki hayal unsuru, Arap hayatından alınmıştır.

6.4.2. Cahiliye Şiiri

Şiir, Cahiliye Edebiyatı'nın en güçlü kısımlarındandır, Arapların divanıdır. İslâmiyet'ten önceki Arapların en bol edebî ürünlerini taşır. Ölçülü (vezin) ve kafiyeli sözdür.¹⁰⁸ İbn Reşîk'e göre; “Şiir, Arap ilimlerinin en büyüğüdür. Eski Arapların şan ve şereflerini koruyan, mazide başardıkları büyük işleri unutulmaktan kurtaran ve hatıralarını yayanlar şairlerdir.”¹⁰⁹

Burhan ve aklî delillerle düşünceyi kabul ettiren nesrin aksine şiir; yaratıcı hayal ürünlerini ifade eder, vicdanı ve hisleri harekete geçirir, teşvik eder veya korkutur. Hisleri harekete geçirmede, zihni manaları canlandırmada nesirden daha etkilidir. Ayrıca şiir, edebî nesirden önce gelir. Çünkü edebî nesir aklî bir gelişmeyi, ilmî bir zevki, yazının gelişmesini, ilmin yayılmasını, düşüncenin olgunlaşmasını gerektirir. Şiir ise, kaynağını gönülden alır; düşünceyi, nefsin hallerini, toplumun diğer fertlerinin idrak ettiği göz alıcı ve hissedilebilir âlemi tasvir eder; ilmin ya da yazının gelişmesini beklemez.

¹⁰⁶ Sefer Aga - Umar Tevfik, *el-Edebu'l-Arabî ve nusûsuh*, haz. Munîr el-Ba'lebekkî (y.y: Mektebetu'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1963), 116.

¹⁰⁷ Âbidîn, *el-Emsâl fi'n-nesri'l-Arabiyyi'l-kadîm*, 109–110.

¹⁰⁸ Huseyn, *Min târihi'l-edebi'l-Arabî*, 1/62–63.

¹⁰⁹ Nihad Çetin, *Eski Arap Şiiri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973), 9–10.

Cahiliye Şiiri'nin konuları, nesrin konularından daha çoktur. Bunlardan bazıları “gazel, övünme, heves (tutku), övgü, yergi, ağıt, hikmet, barış ve savaşa çağrı, öğüt, irşat ve vasıf (tasvir)” dir.¹¹⁰ Biz konumuzla ilgili olarak, sadece vasıf üzerinde duracağız:

Vasıf; bir nesneden niteliğiyle, keyfiyetiyle, durumuyla, biçimiyle ya da bir özelliğiyle bahsetmektir.¹¹¹ Şairler; gözlemedikleri tabiat olaylarını, çölü, çöldeki hayvanları ve bitkileri, deveyi, atı, silahı, savaş aletlerini, avı, geceyi, yıldızları, rızık peşinde karşılaştıkları güçlükleri ve dünya işleriyle ilgili her konuyu vasıf yoluyla ifade etmişlerdir. Psikolojik durumları ise daha az ele almışlardır. Bunları anlatırken de maddî ve hissî olgularla cisimleştirip, hissî teşbih kullanmışlardır. Şiirlerde görülen bu anlatım yolu, karmaşık bir yapıya sahiptir. Teşbihle başlar, kişiliklerini hem gerçek hem de hayalden oluşturan sembolik kısma ile sona erer.¹¹²

Bu dönemdeki anlatı, genellikle kişisel his üzerinde döner; toplumsal hissi tasvir etmez. Çünkü o dönemlerde toplumsal hayatın öğretileri açık ve net değildir.¹¹³ Edebiyatçılar bu dönemdeki anlatıyı ikiye ayırmışlardır:

Birincisi; Allah'ın yarattığı tabiat görüntülerinin vasfı. Tabiattaki görüntülerin bütün özellikleri birbirine benzemez. Bu olgular hareketli ve hareketsiz olmak üzere ikiye ayrılır. Hareketli olanlar; deve, at, köpek, keçi, kurt ve tilki gibi hayvanlardır. Hareketsiz olanlar da gökyüzü, yeryüzü, yıldızlar, dağlar, çöller, denizler, nehirler vs.dir.

İkincisi; insanların yapmış olduğu eserlerin anlatılmasıdır. Mesela, geminin, içkinin, silahların vs. tasviri.¹¹⁴

Cahiliye Şiiri'ndeki vasıf, şiir sanatlarının en güçlüsüdür. Bu dönem şairleri tabiattaki hareketli veya hareketsiz unsurları ele almış;¹¹⁵ özellikle de deve ve atı tasvir etmişlerdir. Onların gözünde deve, yeryüzündeki yaratılmışların en önemlisidir. Çünkü o, şikâyet etmeden susuzluğa ve açlığa dayanır, sabırla ve vefakârlıkla çölleri kat eder, itaatkâr davranır, iriliği ve gücüyle kendisini savunur. Kısacası o hayrın ve

¹¹⁰ el-Cundî, *Hasâisu'l-edebi'l-Arabî*, 127.

¹¹¹ Râğb el-İsfahânî, *Müfredâtü el-fâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2002), 873.

¹¹² Necîb Muhammed el-Behbîytî, *Târîhu's-şi'ri'l-Arabî hattâ âhuri'l-karni's-sâlisi'l-hicrî* (y.y.: Dâru's-Sakâfe, 2001), 95; Muhammed Sabrî el-Eşter, *el-Asru'l-câhili* (Dimaşk: Câmî'atu Haleb 1995), 423-425; el-Cundî, *Hasâisu'l-edebi'l-Arabî*, 130; Aga, *el-Edebu'l-arabî ve nusûsuh*, 21.

¹¹³ Abdülazîm Ali Kanâvî, *el-Vasf fi's-şi'ri'l-Arabî* (y.y.: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî), 1949, 55.

¹¹⁴ Kanâvî, *el-Vasf fi's-şi'ri'l-Arabî*, 54; İliyyâ Selîm Hâvî, *Fennü'l-vasf ve tatavvuruh fi's-şi'ri'l-Arabî* (Bejrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1987), 7.

¹¹⁵ Kanâvî, *el-Vasf fi's-şi'ri'l-Arabî*, 57.

rızkın kaynağıdır.¹¹⁶ Ayrıca şair, hoş manzaraları ve sahneleri bütün yönleriyle çizer, en ince ayrıntısına kadar onlara değinir. Şüphesiz bu da, ifadedeki sanat ve dikkatin göstergesidir.¹¹⁷

Cahiliye Şiiri'nin en iyi örnekleri muallakalardır. Araplar, bir şeyi güzel bulduklarında ya da bir şeye önem verdiklerinde onu yazıp Kâbe'nin örtüsüne astıkları için bu şiirlere “*Mu'allakât*” denilmiştir. Yedi ya da on tane şaire ait olan kasidelerden oluşan bu şiir koleksiyonu, Cahiliye Dönemi'nde yaşamış Arap şairlerin en güzel şiirleridir. Bunlar, o dönemin toplumsal ve kültürel hayatını yansıtan, kişi ve kabile olaylarının bazılarını kaydeden şiirsel birer tablo olduğundan edebî bir değer taşırlar.

Muallaka şiirlerindeki canlı tasvirler, doğru müşahedeler ve Arabistan çölünde açıkça kendini gösteren tabiata olan derin sevgi hissi, bu şiirlere dünya edebiyatının en güzel parçaları arasında kabul edilmiş olma hakkını kazandırmıştır.¹¹⁸ Muallakalar'ın en uzun bölümü de tasvir kısmıdır. Burada şairin devesi veya atı, çöl hayvanları, çöldeki olaylar ve bedevilerin hayatından bazı sahneler anlatılır.¹¹⁹

Mesela İmruu'l-kays'ın aşk ve seveda hatıralarını anmakla başlayan kasidesi; kaygılı bir gece, at ve av, bulut, yağmur ve sel tasvirleriyle sona erer.¹²⁰

İmruu'l-Kays geceyi şöyle tasvir eder:

(وَ لَيْلٍ كَمَنْجُجِ الْبَيْخْرِ أَرْخَى سُذُوكُهُ
عَلَى بَأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيُنْتَبِلِي)

“Beni sınamak için, türlü türlü kederlerle deniz dalgaları misali perdelerini üzerime salan nice geceler vardır.”

(فَتَلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِصُلْبِهِ
وَأَزْدَفَ أَعْجَازًا وَ نَاءَ بِكَلْكَلِ)

“Gece yoğunluğu ile boynunu uzatıp, arkasına süre ekleyip, göğsünü şişirdiğinde ona dedim ki:”

(أَلَا أَيُّهَا اللَّيْلُ الطَّوِيلُ أَلَا الْجَلِيلِي
بِضُجِّهِ وَمَا الْإِصْبَاحُ مِنْكَ بِأَمْتَلِ)

“Ey Uzun gece! Açıl da sabah olsun; sabah da senden daha hayırlı değil ya!”

(فَيَا لَكَ مِنْ لَيْلٍ كَأَنَّ نُجُومَهُ
بِأَمْرَاسِ سَحَابٍ إِلَى صَمِّ جَنْدَلِ)

“Ne acayip bir gecesin sen! Yıldızları âdeta keten halatlarla sert kayalara bağlanmış gibi.”

¹¹⁶ Kanâvî, *el-Vasfi fi Şi'rî'l-Arabî*, 59; Yahyâ el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-câhilî hasâisuh ve funûnuh*, Muessesetu'r-Risâle (Beyrût: y.y., 1986), 365–366; Hâvî, *Fennü'l-vasf ve tatavvuruh fi Şi'rî'l-Arabî*, 35.

¹¹⁷ el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-câhilî hasâisuh ve funûnuh*, 213.

¹¹⁸ Nurettin Ceviz - Kenan Demirayak - Nevzat H Yamak, *Yedi Askı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004), 25; el-Cebbûrî, *eş-Şi'ru'l-câhilî hasâisuh ve funûnuh*, 173–174.

¹¹⁹ Süleyman Tüllücü, “Muallakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2005), 30/310-312.

¹²⁰ Şerafettin Yaltkaya, *Muallakât* (İstanbul: MEB Basımevi, 1989), 15.

Beyitleri okuduğumuzda İmruu'l-Kays'ın geceyi canlı bir varlık gibi düşünüp, onunla konuştuğunu görürüz. Ayrıca gözümüzün önünde perdelerini salan, boynunu uzatan ve göğsünü şişiren bir gece canlanır.

Muallaka şâirlerinden Tarafe b. 'Amr b. el-'Abd da kasidesinde, devesinin tasvirine oldukça geniş yer vermiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:¹²¹

(جَمَالِيَّةٌ وَجَنَاءٌ تَرْدِي كَأَنَّهَا
سَفَنَجَةٌ تَبْرِي لِأَزْعَرِ أُرَيْدِ)

“Kuvveti, etlerinin katılığı ve tıknazlığı ile devem, erkek deveye benzer. Kül renginde az tüylü erkek devekuşunun önünde koşan dişi deve kuşu misali koşması vardır.”

(لَهَا فَجْدَانٌ أُكْمِلُ النَّخْضُ فِيهِمَا
كَأَنَّهَا بَابَا مُنِيفٍ مُرْدِ)

“Onun yüksek bir sarayın iki kapısına benzeyen etine dolgun iki uyluğu vardır.”

Tarafe'nin devesinin tasvirinde dikkati çeken şey de, benzetmelerden faydalanmasıdır. Bu beyitleri okuyan kişinin zihninde etine dolgun ve deve kuşu gibi hızlı koşan bir deve canlanır.

6.5. İslâmî Dönem'de Edebî Tasvir

İslami Dönem Edebiyatı, hiçbir zaman sanat ve estetiği bir tarafa bırakmamıştır. Aksine yaptığı katkılarla onları geliştirmiş, İslam'ın prensiplerini içeren fikri muhtevaya da son derece önem vermiştir. Okuyucunun seviyesinin yükselmesine katkıda bulunmuş, onun her problemini ele almış ve hayatı bütün unsurlarıyla kuşatmıştır. Bunu İslam'ın hayata bakışına uygun şekilde yapmış, şüphe oluşturmamıştır. Hayırlı insanın amellerine doğru ve güvenli tanımlar getirirken, zaaf ve sapmalarını da düzeltmeye çalışmıştır.

Bu dönem edebiyatı canlı gönlün, sağlam vicdanın, doğru düşüncenin, kurucu hayalin, doğrultucu duyguların da edebiyatıdır. Bu edebiyatta “anlaşırlık” esastır. Kapalılığın getireceği şaşkınlığa, ümitsizlik ve kararsızlığa fırsat vermez, imana sahip benlikten doğar. İnsanı, hayatı ve varlığı yorumlar; Müslüman'ın inanç temellerine uyar, fikri ve vicdanı harekete geçirir ve geliştirir.¹²²

6.5.1. İslâmî Dönem Nesri

Cahiliye Dönemi'nde nesir; şiirin sahip olduğu itibar ve mevkiye sahip değilken, İslâmiyet ortaya çıkınca yönetenlerle yönetilenler arasında ifade aracı olmuştur. Bundan dolayı yeni hayatın tüm renkleriyle renklenmiştir. Bunlar; hitabet, kitabet, kıssalar, münazaralar ve tevkîâtıdır. Halifeler, komutanlar ve valilerin ele aldıkları

¹²¹ el-Cundî, *Hasâisu'l-edebi'l-Arabî*, 131.

¹²² Necîb el-Keylânî, *İslâmî Edebiyata Giriş*, çev. Ali Nar (İstanbul: Risale Yayınları, 1988), 28–31.

edebiyat konuları ise, yeni Müslüman toplumun sosyal ve siyasi hayatının gerçekleridir.¹²³

Nesir, Emeviler döneminde risaleler ve ahidlerin açıklanması şeklinde kendini göstermiştir.¹²⁴ Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Edebiyatı'na bakan kimsenin göreceği ilk şey ise; Kur'ân ayetleri, Hadisler, Arap şiiri ve emsallerinden oluşmuş verimli bir alandır. Mesela, Hz. Ebû Bekir'in (فَلَيْكَ مَسَاكِينُهُمْ خَاوِيَةٌ, وَهُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْقُبُورِ) “Şunlar, onların bomboş evleri... Ve onlar kabir karanlıklarındadır” sözü, Meryem sûresi 98. ayetle benzerlik gösterir: “Onlardan önce nice nesilleri yok ettik, şimdi onlardan hiçbirini duyuyor veya bir ses işitiyor musun?”

Osman b. Affan'ın (أَلَا وَإِنَّ الدُّنْيَا طُوبَتْ عَلَىٰ غُرُورٍ) “Dikkat edin, dünya hayatı kendinde gurur bulundurmaktadır” sözü de, Lokman sûresi 33. ayetle benzerlik gösterir: “... Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Allah'ın affına güvendirerek şeytan sizi ayartmasın.”¹²⁵

Görüldüğü üzere hem Hz. Ebû Bekir'in hem de Osman b. Affan'ın sözlerinde benzetme yoluyla tasvir söz konusudur.

6.5.2. İslâmî Dönem Şiiri

Şiir, İslâmiyet'le birlikte önemini korumuş, değişen toplumsal durumlara bağlı olarak şairin hem mesleği hem de hayattaki yeri değişmiş, insanların şiire olan yönelimi azalmış; işleri, kaygıları ve yeni fikirleri onları meşgul etmiştir. Cahiliye Dönemi'nde olduğu gibi şiirle ilgilenmeye vakitleri kalmamıştır.¹²⁶

Kur'ân; putperest şairleri, yani Peygamber'i eleştiren, kendilerini dinden uzak tutan şairleri yermektedir. Allah'a ve Rasulü'ne inanan, iyi işler yapan şairleri istisna eder. Böylece Müslümanlar, İslam'ın şiire bakışını öğrenmiş ve şiir okumaya devam etmişlerdir. Bu dönemin başlangıcındaki şiir, cahiliye dönemindeki şiirden daha az güzel değildir.

Peygamber Efendimiz de şairleri iftira atmak, edebe aykırı ifadeler kullanmak ve insanları yermeye teşvik etmekle suçlamasına rağmen; şiiri okumuş, güzel bulmuş, ondan etkilenmiş ve “Şiir hikmetli sözlerdendir” demiştir. Şiiri, tam olarak yermemiş; Araplar'ı birbirinden uzaklaştıran, birlikte olmalarını engelleyen şiir türünü yasaklamıştır.

¹²³ Fâhûrî, *el-Mûcez*, 1/314–316.

¹²⁴ Fâhûrî, *el-Mûcez*, 1/316.

¹²⁵ Câbir Kumeyha, *Edebu'l-hulafâi'r-râşidîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Esâsiyye, ts.), 452–454.

¹²⁶ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, 19.

İbnu Sellâm (ö. 223/837), İbnu Haldûn (ö. 808/1405), bazı modern Arap araştırmacılar ve müsteşrikler gibi, İslâmiyet'in Arap Şiiri'ni zayıflatıp, insanları ondan alıyduğunu söyleyenler olduğu gibi; İslâmiyet'in şiiri teşvik edip, onu koruduğunu söyleyenler de vardır.¹²⁷

Kıscası; Kur'ân-ı Kerîm, İslâmiyet'in başlangıcındaki şiire apaçık tesir etmiştir. Bunu şiirin yapısında ve manasında açıkça görebiliriz. Ancak, İslâmî dönem şairlerinin Kur'ân'dan aldıkları her şeyi araştırmak kolay değildir. Çünkü pek çok Kur'ân lafzı, beyitlerin çoğunu süslemiş ve ilâhî his, kasidelerin satır aralarını aydınlatmıştır. Bu durum, İslâmiyet'i benimseyen bütün şairlerde açıkça ortaya çıkar.¹²⁸

Örneğin, Züheyr'in şu sözü Nisâ sûresinin 78. ayetiyle¹²⁹ az veya çok benzerlik gösterir.

(وَمَنْ هَابَ أَسْبَابَ الْمَنَآيَا يَتَلَنَّهُ
وَلَوْ رَامَ أَسْبَابَ السَّمَاءِ بِسَلْمٍ)

“Kim ölümden kaçarsa ölüm onu yakalayacaktır. İsterse göğe merdivenle çıkmış olsun”¹³⁰

Hassân, Beni'l-Hâris b. Ka'b da el-Mucâşî'i yererken Münâfikûn sûresinin 4. ayetindeki¹³¹ manayı almış ve şöyle demiştir:

(لَا بَأْسَ بِالْقَوْمِ مِنْ طُولِ وَمِنْ عَظَمِ
جِسْمِ الْبِغَالِ وَأَخْلَامِ الْعَصَافِيرِ)

“O heriflerin boylarına ve cüsselerine diyecek yok. Ancak onlar, katır bedenlerindeki kuş beyinli adamlardır.”

(كَأَنَّكُمْ خَشِبْتُمْ جَوْفَ أَسَافِلُهُ
مُتَمَّتْ فِيهِ أَرْوَاحُ الْأَعَاصِيرِ)¹³²

“Sanki siz, dipleri oyulmuş tahtalar gibisiniz. Her tarafınız delik deşik ve içinizden kuvvetli rüzgârlar esiyor.”¹³³

Görüldüğü üzere beyitlerde Kur'ân ayetlerinden esinlenilmiş ve edebî tasvirlerle yer verilmiştir.

Bu dönemdeki şiirin durumu, edebî nesirden farklıdır. Bu dönemdeki edebî nesir, daha çok Kur'ân ve hadisten istifade ederken; şiir ise, Cahiliye Şiiri'nin bir yönünün

¹²⁷ Vehb Rûmiyye, *Binyetu'l-kasideti'l-Arabiyye* (Dimaşk: Dâru Sa'di'd-Dîn, 1997), 194; Abdülazîz Atîk, *Fi'l-edebi'l-İslâmî ve'l-Emevî* (Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 2001), 21-23.

¹²⁸ Nâyif Ma'rûf, *el-Edebu'l-İslâmî fi ahdi'n-nubuvvet ve hilâfeti'r-râşidîn* (Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1990), 276.

¹²⁹ “Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde bulunsanız bile ölüm size yetişecektir.”

¹³⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali el-Husrî, *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1972), 4/1106.

¹³¹ “Onlara baktığın zaman cüsseleri hoşuna gider; konuşurlarsa sözlerini dinlersin; tıpkı, sıralanmış kof kütük gibidirler; her çığlığı kendi aleyhlerine sayarlar; onlar düşmandır, onlardan çekin; Allah canlarını alsın, nasıl da aldatılıp döndürülüyorlar.”

¹³² Abdurrahmân Berkûkî, *Şerhu dîvânı Hassân b. Sâbit* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004), 167.

¹³³ Ma'rûf, *el-Edebu'l-İslâmî fi ahdi'n-nubuvvet ve hilâfeti'r-Râşidîn*, 277.

uzantısıdır. Özellikle İslâmî dönem şairlerinin çoğu, ömürlerinin yarısını Cahiliye Dönemi'nde geçiren muhadramûnlardır.¹³⁴ Bu dönem şiirlerindeki başlıca dilsel özellikler de şöyledir: Nidâ, duâ, kase (yemin), nehiy (alikoyma), istifhâm (soru), tenbîh ve teşviktir.

Özetle; İslâmî dönemde Allah, Peygamber, Kur'ân, iman, küfür, şehâdet, cennet, cehennem, namaz, zekât vb. kelimeler şiire girmiş, bunlar kolaylıkla, güzellikle ve yumuşak bir şekilde ele alınmıştır.¹³⁵

6.6. Edebî Tasvir ve Belâgat

Bir terim olarak, “doğru bir manayı, kendisine uygun olan üstün ifadelerle anlatmak” manasına gelen belâgat, hem sözün hem de konuşan kimsenin vasfı olarak kullanılır. Sözün belâgati; “sözün hem fasih (kusursuz) hem de durumun gereğine uygun olmasıdır.” Konuşan kimsenin belâgati ise, “hangi amaç ile olursa olsun açık ve anlaşılır sözlerle meramını açıklayabilme kabiliyetidir.”¹³⁶

Belâgat ayrıca, meâni (kelâmın muktezây-ı hâle uygunluğunu sağlama), beyân (en açık bir şekilde ifade), bedî (kelâmı süsleme) ve bunlarla bağlantılı konuları içine alan ilimdir. Bir sözün belîğ olabilmesi için anlamına açıkça delalet etmesi gerekir. Delâlet ise, “lafız ile mana arasındaki ilişkiye” verilen addır. Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere “belâgat, bir metinde dilin malzemesinin kullanılma tarzını çeşitli yönlerden inceleyen bir disiplindir.”¹³⁷

Edebî tasvirin belâgatle olan ilişkisine gelince, Rummânî bu konuda şöyle demiştir: “Belâgatle ilgili olan tasvir, soyut olan bir mananın gözle görülebilir bir şekle dönüştürülmesidir. Mesela Allah Teâlâ, Cehennem'in insana karşı öfkesinden köpürmesinin şiddetini daha iyi ifade etmek için Mülk sûresi 8. ayette “Neredeyse öfkesinden paralanacak.” demiştir. Âl-i İmrân sûresi 187. ayette de “Onlar ise onu arkalarına attılar” okuyanın ve dinleyenin tasavvur edebilmesini sağlayan istiâreli bir ifade kullanılmıştır.”

Ebû Hilâl el-Askerî, Rummânî'den oldukça etkilenmiş, onun fikirlerini âdeta harfi harfine almış olmakla birlikte, “gözle görülebilen tasvir” üzerinde Rummânî'den daha fazla durmuştur. ‘Askerî’ye göre tasvir, teşbih ve istiâreden daha kapsamlıdır.¹³⁸

¹³⁴ en-Nedvî, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, 20, 58–59.

¹³⁵ Ma'rûf, *el-Edebu'l-İslâmî fî ahdî'n-nubuvvet ve hilâfeti'r-râşidîn*, 274-275. Daha geniş bilgi için bk. Fadime Kavak, *Kur'an'da Edebî Tasvir* (Bursa: Emin Yayınları, 2015), 52-54.

¹³⁶ Bolelli, *Belâgat*, 28.

¹³⁷ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Ankara: Sevinç Matbaası, 1980), 19; Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1986), 63–64.

¹³⁸ er-Râgıb, *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 22–24. Daha geniş bilgi için bk. Kavak, *Kur'an'da Edebî Tasvir*, 61–73.

Sonuç

Türkçemizde bir terim olarak ancak 19. asırdan itibaren kullanılmaya başlandığı bilinen “tasvir” kavramının klasik Arap kaynaklarındaki tarihi -mesela Câhız’ın *Kitâbu’l-Hayavân*’ında- hicrî 3. asra kadar gerilere gider. O dönemden itibaren Abdülkâhir el-Curcânî, Zemahşerî, İbnü’l-Esîr (ö. 637/1239), Rummânî gibi değişik ilim dallarına mensup otoritelerin “tasvir” kavramı üzerine eğildikleri; onu, yer yer vâsf, temsil, tahyîl, kıyas vb. kavramlar aracılığıyla da îzah etmeye çalıştıkları görülmektedir.

Gerek klasik dönem ilim adamlarının, gerekse günümüz yazarlarının “tasvir” kavramına yükledikleri anlamlar ortak bir noktada buluşturulacak olursa, “tasvir”, “gözle görülemeyen şeylerin, soyut anlamların, psikolojik durumların gözle görülebilecek biçimde ortaya konması” şeklinde tanımlanabilir. Daha özel ve dar anlamda “*edebî tasvir*” ise, teccîm (somutlaştırma), teşhîs (kişileştirme), intâk (konuşturma), mübâlağa (abartı), tahsîn ve takbîh (güzel ve çirkin gösterme) gibi araçlara başvurarak ortaya konan bir betim etkinliğidir. Esasen bu sayılanlar, akılla veya zihinsel olarak kavranması güç hakikatleri somut hale getirmenin bir yerde olmazsa olmaz enstrümanlarıdır.

Kaynakça

- Avde, Abdullah. *Edebu'l-kelâm ve eseruhu fî binâi'l-alâkâti'l-insâniyye fî dav'i'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2005.
- Cebbûr, Abdünnûr. *el-Mu'cemu'l-Edebî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1884.
- Abdülme'cîd, Abidîn. *el-Emsâl fi'n-nesri'l-Arabii'l-kadîm*. İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rife-ti'l-Câmi'iyye, 1989.
- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs ammâ iştehera mi-ne'l-ehâdis âla elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, h. 1351.
- Bedevî, Ahmed. *Üsûsü'n-nakdi'l-edebî inde'l-Arab*. Kâhire: Dâru Nahdati Mısır, 1979.
- Nuri, Akbayan vd. "Edeb". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 2/428-436. İstanbul: Dergâh Yayınları, ts.
- Akçay, Yusuf. *Dil Atlası*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2005.
- Akdeniz, Safiye. "Betimleyici Anlatım: Tasvirî 'descriptif' Metinler". *ege-edebiyat.org*. Erişim 22 Kasım 2006. <http://www.ege-edebiyat.org/modules.php?name=News&file=article&sid=239>
- Aktaş, Hasan. *Modern Türk Şiirinde Edebî Sanatlar*. İstanbul: Söylem Yayınları, 2002.
- Aktaş, Şerif. *Edebiyatı Üslûp ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1986.
- Aktaş, Şerif - Gündüz, Osman, *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Akçağ Yay., 2001.
- Kudât, Ahmed Mustafa Ali. *eş-Şer'atu'l-İslâmiyye ve'l-funûn*. Beyrût: Dâru'l-Cemîl, ts.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdullah b. Sehl. *Kitâbu's-Sinâ'ateyn el-kitâbe ve's-Şi'r, thk., Mufîd Kumayha*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- Ateş, Süleyman. *Görünmez Âlemin İzleri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşr, ts.
- Atîk, Abdülazîz. *Fi'l-edebi'l-İslâmî ve'l-Emevî*. Beyrût: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiiyye, 2001.
- Banarlı, Nihad Sâmi. *Edebî Bilgiler*. Remzi Kitabevi. İstanbul: 1948.
- Bayraktar, İbrahim. *Edebî ve İlmî Açından Hadis*. İzmir: Işık Yay., 1993.
- Behbîyâtî, Necîb Muhammed. *Târîhu's-Şi'ri'l-Arabî hattâ âhiri'l-karni's-sâlisi'l-hicrî*. y.y.: Dâru's-Sakâfe, 2001.
- Belî', Abdülhakîm. *en-Nesru'l-fennî ve eseru'l-Câhız fih*. Kâhire: Lecnetu'l-Beyâni'l-Arabî, 1969.
- Berkûkî, Abdurrahmân. *Şerhu divânı Hassân b. Sâbit*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2004.

- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. Ankara: Sevinç Matb.,1980.
- Bilgin, Muhittin. *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2002.
- Bolleli, Nusrettin. *Belâgat*. İstanbul: İFAV yay., 2001.
- Bustânî, Butrus. *Cevâhiru'l-edeb*. thk. Selîm İbrâhîm Sâdır. 3 Cilt. Beyrût: Mektebetu Sâdır, 1931.
- Câhız. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 4 Cilt. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l-Cîl, ts.
- Câhız. *Kitâbu'l-Hayavân*. 8 Cilt. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Cebbûrî. Yahyâ. *eş-Şi'ru'l-câhilî hasâisuh ve funûnuh*. Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1986.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Fârâbî. *es-Sihâh tâcu'l-luga ve sihâhu'l-Arabiyye*. 7 Cilt. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.
- Ceviz, Nurettin - Demirayak, Kenan - Yamak, Nevzat H.. *Yedi Askı*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2004.
- Ceylan, Mustafa. “Şiir ve Anlatım 2”. *antoloji.com*. Erişim 1 Mart 2006. <https://www.antoloji.com/tahlil-siir-ve-anlatim-2-siiri/>
- Cundî, Enver. *Hasâisu'l-edebi'l-Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, 1985.
- Cundî, İn'âm. *er-Râid fi'l-edebi'l-Arabî*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1986.
- Çağrıçı, Mustafa. “Edep”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/412-415. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Çetin, Nihad Mazlum. *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matb., 1973.
- Dayf, Şevkî. *el-Bahsu'l-edebî*. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif,1972.
- Dayf, Şevkî. *Fi'n-nakdi'l-edebî*. y.y: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân. *es-Sünen*. thk. Fevvâz Ahmed. Beyrût: Dâru'l- Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Emir, Sabahat. *Örneklerle Tasvir ve Tahlil*. İstanbul: Yenilik Basımevi, 1970.
- Eren, Şâdi. *Kur'ân'da Teşbîh ve Temsiller*. İstanbul: Işık Yay., 2001.
- Ersoy, Mehmet Akif. *Kur'ân'dan Ayetler ve Nesirler*. nşr. Ömer Rıza Doğrul. İstanbul: Yüksel Yay., 1944.

- Eşkar, Muhammed Süleymân Abdullah. *Mu'cemu 'ulûmi'l-lugati'l-Arabiyye*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Eşter, Muhammed Sabrî. *el-Asru'l-câhilî*. Dimaşk: Câmî'atu Haleb, 1995.
- Fâhûrî, Hannâ. *el-Câmi' fi târihi'l-edebi'l-Arabî el-edebu'l-kadîm*. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1986.
- Fâhûrî, Hannâ. *el-Mûcez fi'l-edebi'l-Arabî ve târihih*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1991.
- Ferhûd, Hasen Şâzelî vd. *el-Edeb nusûsuhu ve târihu*. y.y: y.y, 1981.
- Ferrûh, Umar. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1984.
- Gökşen, Enver Nâci. *Kompozisyon İlkeleri ve Antolojisi*. İstanbul: May Yay., 1969.
- Hâlidî, Salâh Abdülfettâh. *Nazariyyetu't-tasvîri'l-fennî inde Seyyid Kutub*. Cide: Dâru'l-Menâra, 1989.
- Hâvî, İliyyâ Selîm. *Fennü'l-vasf ve tatavvuruh fi's-şî'ri'l-Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1987.
- Hengirmen, Mehmet. *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri*. Ankara: Engin Yay., 1999.
- Hudayrî, Sâlih b. Abdullah b. Abdülazîz. *es-Sûretu'l-fenniyye fi's-şî'ri'l-İslâmî inde'l-mer'eti'l-Arabiyye fi'l-asri'l-hadîs*. Riyâd: Mektebetu't-Tevbe, 1993.
- Huseyn, Abdülkâdir. *Fennü'l-belâga*. Beyrût: Âlemu'l-Kütüb, 1984.
- Huseyn, Tâhâ. *Min târihi'l-edebi'l-Arabî*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1991.
- Husrî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali. *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1972.
- Goldziher, Ignaz. "Edeb". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 4/105-106. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2002.
- İbn Arabî. *Harflerin İlmî: el-Futûhâtu'l-Mekkiyye*. çev. Mahmut Kanık. Bursa: Asa Kitapevi, 2000.
- İbnü'l-Esîr, Ziyâeddîn. *el-Meselü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûff - Bedvî Tıbbâne. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'n-Nahda, ts.
- İbnu Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânü'l-Arab*. 35 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâdır, ts.
- İskenderî, Ahmed - Anânî, Mustafa. *el-Vasît fi'l-edebi'l-Arabî ve târihih*. Mısır: Dâru'l-Ma'ârif, 1917.

- Kabaklı, Ahmet. *Türk Edebiyatı*. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yay., 1973.
- Kanâvî, Abdülazîm Ali. *el-Vasf fi'ş-ş'ri'l-Arabî*. y.y: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1949.
- Kantemir, Enise. *Yazılı ve Sözlü Anlatım*. Ankara: Sevinç Matb., 1972.
- Karaalioglu, Seyit Kemal. *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri, 1983.
- Karaalioglu, Seyit Kemal. *Sözlü/Yazılı Kompozisyon Sanatı*. İstanbul: İnkılap Kitapevi, ts.
- Karaalioglu, Seyit Kemal. *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*. İstanbul: Okat Yay., 1967.
- Karaca, Mehmet. *İzahlı Edebî Sanatlar Antolojisi*. İstanbul: Hilal Matbaası, 1966.
- Karataş, Turan. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Akçağ Yay., Ankara: 2004.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul: y.y., 1941.
- Kavak, Fadime. *Kur'an'da Edebî Tasvir*. Bursa: Emin Yay., 2015.
- Kermî, Hasen Sa'îd. *el-Hâdî ilâ lugati'l-Arab*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru Lübnân, 1992.
- Keylânî, Necîb. *İslâmî Edebiyata Giriş*. çev. Ali Nar. İstanbul: Risale Yay., 1988.
- Kolcu, Ali İhsan. *Öykü Sanatı*. Ankara: Salkım Söğüt Yay., 2005.
- Kumeyha, Câbir. *Edebu'l-hulafâi'r-râşidîn*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-Esâsiyye, ts.
- Kutub, Seyyid. *et-Tasvîru'l-fennî fi'l-Kur'ân*. y.y: y.y., 1966.
- Lane, Edward William. *An Arabic-English Lexicon*. 8 Cilt. Beyrût: Mektebetu Lübnân, 1997.
- Ma'rûf, Nâyif. *el-Edebu'l-İslâmî fi ahdi'n-nubuvvet ve hilâfeti'r-râşidîn*. Beyrût: Dâru'n-Nefâis, 1990.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemu mustalahâti'n-nakdi'l-Arabiyyi'l-kadîm*. Beyrût: Mektebetü Lübnân, 2001.
- Muhammed, Ebû Mûsâ. *et-Tasvîru'l-beyânî*. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1993.
- Müslim, Mustafa. *Mebâhis fi i'câzi'l-Kur'ân*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1999.
- Nâci, Muallim. *İstîlâhât-ı Edebiyye*. haz. Alemdar Yalçın - Abdülkadir Hayber. Ankara: Akabe Yay., ts.
- Nassâr, Huseyn Muhammed vd. *el-Mevsû'atu'l-Arabiyyetu'l-müeyyessa*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 2001.

- Nedvî, Muhammed Vâdi' Reşîd el-Hasenî. *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*. Beyrût: Dâru İbni Kesîr, 2002.
- Okay, M. Orhan. "Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/395-397. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Özdemir, Emin - Binyazar, Adnan. *Yazmak Sanatı Kompozisyon*. İstanbul: Varlık Yay., 1969.
- Özdemir, Emin. *Sözlü Yazılı Anlatım Sanatı Kompozisyon*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1986.
- Özkırımlı, Atilla. *Türk Dili Dil ve Anlatım*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2001.
- Özön, Mustafa Nihat. *Yazmak Sanatı ve Kompozisyona Giriş*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1961.
- Özönlü, Ünsal. *Edebiyatta Dil Kullanımları*. İstanbul: Multilingual, 2001.
- Paçacıoğlu, Burhan. *Türk Dili ve Kompozisyon*. Sivas: Dilek Matb., 1997.
- Râfî'î, Mustafa Sâdık. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Râgıb, Abdüsselâm Ahmed. *Vazîfetu's-sûreti'l-fenniyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Haleb: Fussilet li'd-Dirâsât ve't-Terceme ve'n-Neşr, 2001.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb*. 23 Cilt. çev. Suat Yıldırım vd. İstanbul: Huzur Yay., ts.
- Rubâ'î, Abdülkâdir. *es-Sûretu'l-Fenniyye fi'n-Nakdi's-Şi'rî*. Riyâd: Dâru'l-Ulûm, 1984.
- Rûmiyye, Vehb. *Binyetu'l-kasîdeti'l-Arabiyye*. Dimaşk: Dâru Sa'di'd-Dîn, 1997.
- Sagîr, Muhammed Huseyn Alî. *es-Sûretu'l-fenniyye fi'l-meseli'l-Kur'ânî*. Beyrût: Dâru'l-Hâdî, ts.
- Sakr, Ahmed Muhammed. "Keyfe Nedrusu'l-Edeb". *Mecelletu'l-Ezher* 22/1 (1950).
- Saraç, Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: Bilimevi Yay., 2000.
- Sarmış, İbrahim. "Seyyid Kutub'un Edebî Yönü". *Şehâdeti'nin 30. yılında Seyyid Kutub Sempozyumu*. haz. Ahmet Ağırakça. 126-143. İstanbul: İrfan Vakfı, ts.
- Aga, Sefer - Tevfîk, Umar. *el-Edebu'l-Arabî ve nusûsuh*. haz. Munîr el-Ba'lebekkî. y.y: Mektebetu'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1963.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

- Şentürk, Ahmet Atilla. *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler*. İstanbul: y.y., 2002.
- Tâhiru'l-Mevlevî. *Edebiyat Lügatı*. thk. Kemal Edîb Kürkçüoğlu. İstanbul: Enderun Kitapevi, 1973.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *İyi ve Doğru Yazma Usulleri*. İstanbul: Ötüken Yay., ts.
- Yetkin, Suut Kemal. *Edebiyat Üzerine*. İstanbul: Yenilik Yay., 1952.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed. *Keşşâfu istilâhâtı'l-funûn*. nşr. Muhammed Ali Beydâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Tülücü, Süleyman. "Muallakât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/310-312. İstanbul: TDV Yay., 2005.
- Usfûr, Câbir. *es-Sûretu'l-fenniyye fi't-turâsi'n-nakdî ve'l-belâğî inde'l-Arab*. Beyrût: el-Merkezu's-Sakâfiyyu'l-Arabî, 1992.
- Üzgör, Tahir. *Edebiyat Bilgileri*. İstanbul: Veli Yay., 1983.
- Yalar, Mehmet. "Arap Edebiyatı Bağlamında Edebiyat Kavramına Analitik Bir Bakış". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 1-23.
- Yaltkaya, Şerafettin. *Muallakât*, İstanbul: MEB Basımevi, 1989.
- Yetiş, Kazım. *Namık Kemal'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Yay., 1989.
- Zebîdî, Muhammed Murtadâ. *Tâcu'l-arûs*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâdır, 1306.
- Zemahşerî, Cârullah Ebü'l-Kâsım. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi't-Tenzil*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998.
- Zircirkıran, Belkıs. *Metinlerle Edebiyat Bilgisi*. 2 Cilt. İzmir: İzmir Eğitim Enstitüsü Ders Kitapları Yay., ts.